

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кафедра міжнародного права, європейської та євроатлантичної інтеграції

Спеціальність 293 «Міжнародне право»

Освітня програма 293.00.01 «Міжнародне право»

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему:

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ
ТРИБУНАЛІВ**

Здобувачки 4 курсу
денної форми навчання
Куриленко Карини Володимирівни

Науковий керівник:
Каспрук Екмен О.С., к.ю.н., доцент

Київ - 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ТРИБУНАЛІВ.....	9
1.1. Поняття, правова природа та міжнародно-правова характеристика міжнародних трибуналів ad hoc та гібридного типів.....	9
1.2 Історико-правова еволюція та нормативні засади діяльності міжнародних трибуналів.....	20
1.3. Статутні норми міжнародних трибуналів у контексті норм jus cogens та загальних принципів міжнародного права.....	32
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИСДИКЦІЇ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ТРИБУНАЛІВ.....	36
2.1. Юрисдикція міжнародних трибуналів: види та межі здійснення.....	36
2.2. Співвідношення юрисдикції міжнародних трибуналів і національних судових органів.....	47
2.3. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав обвинувачених і потерпілих.....	53
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ТРИБУНАЛІВ У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	61
3.1. Міжнародно-правова природа Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та його місце в системі міжнародного кримінального правосуддя....	61
3.2. Правові виклики реалізації наказів на арешт у контексті інституту імунітетів посадових осіб.....	69
3.3. Проблеми виконання рішень міжнародних трибуналів та співпраці держав.	77

ВИСНОВКИ.....	82
Список використаних джерел та літератури:.....	86

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГА ООН	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
ЄС	Європейський Союз
EULEX	Місія Європейського Союзу з верховенства права в Косово (EU Rule of Law Mission in Kosovo)
IFOR	Сили з імплементації під керівництвом НАТО (Implementation Force)
KFOR	Сили під керівництвом НАТО у Косово (Kosovo Force)
КМП ООН	Комісія міжнародного права ООН
МС ООН	Міжнародний суд Організації Об'єднаних Націй
НАТО	Організація Північноатлантичного договору (North Atlantic Treaty Organization)
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РБ ООН	Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй
РФ	Російська Федерація
UNTAET	Тимчасова адміністрація ООН у Східному Тиморі (United Nations Transitional Administration in East Timor)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Міжнародне кримінальне правосуддя перебуває у стані безпрецедентного випробування. Збройна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалась у 2014 році та набула повномасштабного характеру 24 лютого 2022 року, актуалізувала комплекс фундаментальних проблем міжнародно-правової відповідальності, юрисдикції міжнародних трибуналів та ефективності механізмів притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів. Разом із тим виявилась структурна прогалина в архітектурі чинного міжнародного кримінального правосуддя. Нездатність Міжнародного кримінального суду здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії у цій конкретній ситуації стала поштовхом до формування нової інституції – Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

Актуальність дослідження зумовлена також трансформацією, яку переживає міжнародне кримінальне право у XXI столітті. Система міжнародних трибуналів, що склалася після Другої світової війни, в процесі свого поступального розвитку пройшла шлях від надзвичайних судових органів, заснованих державами-переможницями, до постійного Міжнародного кримінального суду та складних гібридних механізмів правосуддя. Попри це, практика показує, що жоден існуючий інструментарій не є досконалим: проблеми виконання ордерів на арешт, інститут посадових імунітетів, суперечності між принципами комплементарності та ефективної юрисдикції, залежність від політичної волі держав – усі ці виклики залишаються відкритими та потребують додаткового наукового осмислення.

Особливої гостроти набуває питання про те, чи спроможна сучасна система міжнародного кримінального правосуддя реально забезпечити принцип невідворотності покарання, коли йдеться про вищих посадових осіб держав, які є постійними членами Ради Безпеки ООН. Інститут імунітетів, з одного боку, і *jus cogens*-характер заборони агресії, геноциду, злочинів проти людяності – з іншого, утворюють нормативну колізію, розв'язання якої є одним із ключових завдань сучасної міжнародно-правової науки.

Дослідження означених проблем є важливим не лише в теоретичному вимірі, але й у світлі новітніх процесів розвитку міжнародного кримінального правосуддя, учасницею яких є Україна, яка ратифікувала Римський статут у 2024 році, стала повноправним членом МКС з 1 січня 2025 року та уклала Угоду з Радою Європи про заснування Спеціального трибуналу щодо злочину агресії, ратифіковану Верховною Радою 15 липня 2025 року. Відтак результати цього дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення для подальшого розвитку наукових підходів до функціонування міжнародних кримінальних трибуналів та сфери міжнародного кримінального правосуддя в цілому.

Ступінь наукової розробленості теми. Проблематика міжнародних трибуналів та міжнародного кримінального правосуддя привертала увагу як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Теоретичні засади міжнародної кримінальної відповідальності та міжнародного кримінального правосуддя були закладені у працях Г. Лаутерпахта та Г. Кельзена. Вагомий внесок у розвиток сучасної доктрини міжнародного кримінального права здійснили М. Ш. Бассіуні, В. Шабас, А. Кассезе, С. Нувен, Л. Рауб та інші науковці. Значна частина зарубіжних досліджень присвячена питанням юрисдикції міжнародних кримінальних судових органів, принципу комплементарності, взаємодії міжнародної та національної юрисдикції, а також проблемам виконання міжнародних судових рішень.

В українській науці суттєвий внесок у дослідження міжнародного кримінального правосуддя зробили Н. В. Дрьоміна, В. В. Гутник, О. Базов, О. В. Касинюк та інші вчені, які досліджували правову природу міжнародних трибуналів, особливості їх юрисдикції та взаємодію з національними правовими системами. Водночас питання, пов'язані зі Спеціальним трибуналом щодо злочину агресії проти України, його правовою природою, юрисдикційними особливостями та місцем у системі міжнародного кримінального правосуддя, перебувають на стадії активного наукового опрацювання та ще не отримали цілісного й системного висвітлення у вітчизняній міжнародно-правовій доктрині, що зумовлено новизною та динамічним розвитком цього міжнародно-правового механізму.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз міжнародно-правових засад діяльності міжнародних трибуналів, особливостей реалізації їх юрисдикції, сучасних викликів функціонування та визначення місця Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України у системі міжнародного кримінального правосуддя.

Для досягнення зазначеної мети в роботі поставлено такі **завдання**:

– з'ясувати поняття, правову природу та міжнародно-правову характеристику міжнародних трибуналів *ad hoc* та гібридного типу, дослідити їх правову природу в доктрині міжнародного права;

– охарактеризувати історико-правову еволюцію та нормативні засади діяльності міжнародних трибуналів, виявити закономірності формування договірно-правової бази їх функціонування від Нюрнберзьких процесів до сучасних механізмів;

– проаналізувати статутні норми міжнародних трибуналів у контексті норм *jus cogens* та загальних принципів міжнародного права;

– дослідити види та межі юрисдикції міжнародних трибуналів, а також практику їх реалізації;

– розкрити співвідношення юрисдикції міжнародних трибуналів і національних судових органів та охарактеризувати трансформацію від моделі безумовного примату до принципу комплементарності;

– охарактеризувати міжнародно-правові стандарти забезпечення прав обвинувачених і потерпілих у системі міжнародних трибуналів;

– визначити міжнародно-правову природу Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та окреслити його місце в системі міжнародного кримінального правосуддя;

– дослідити правові виклики реалізації наказів на арешт у контексті інституту імунітетів посадових осіб держави та виявити ступінь узгодженості між принципом невідворотності відповідальності і нормами звичаєвого міжнародного права;

– проаналізувати проблеми виконання рішень міжнародних трибуналів та співпраці держав, а також перспективи подолання системних вразливостей міжнародного кримінального правосуддя.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, що виникають у процесі заснування та функціонування міжнародних трибуналів, здійснення ними юрисдикції щодо найтяжчих міжнародних злочинів та взаємодії з національними правовими системами.

Предметом дослідження є норми та принципи міжнародного права, що регулюють засади створення, організацію та діяльність міжнародних трибуналів, їх юрисдикцію та процесуальні стандарти, а також доктринальні концепції та судова практика у сфері міжнародного кримінального правосуддя.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-правові методи пізнання. Діалектичний метод застосовувався для дослідження еволюції міжнародних трибуналів та змін у підходах до міжнародного кримінального правосуддя.. Системний метод забезпечив комплексний аналіз юрисдикції, нормативної основи та процесуальних стандартів різних трибуналів у їх взаємозв'язку. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення установчих актів, юрисдикційних моделей та процесуальних стандартів різних міжнародних судових органів. Історико-правовий метод дозволив простежити еволюцію міжнародного кримінального правосуддя від Нюрнберзького трибуналу до сучасних механізмів. Методи аналізу та синтезу застосовувалися при дослідженні міжнародно-правових джерел, наукових підходів і практики міжнародних судових інституцій, а також при формулюванні висновків роботи.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен із яких містить по три підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 99 сторінок, з них основний обсяг – 82 сторінки. Список використаних джерел налічує 153 найменування.

Апробація роботи. Деякі положення та результати бакалаврської роботи були апробовані шляхом участі у III студентській науковій конференції в рамках Фестивалю науки “Міжнародне та публічне право: перспективи та виклики” (21

травня 2026 р.). Формою апробації стала підготовка та публікація тез доповіді на тему “Проблема юрисдикційних прогалин Міжнародного кримінального суду та створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України”

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ТРИБУНАЛІВ

1.1. Поняття, правова природа та міжнародно-правова характеристика міжнародних трибуналів ad hoc та гібридного типів.

Міжнародні трибунали ad hoc та гібридного типу є спеціалізованими міжнародними судовими органами, наділеними повноваженнями здійснювати кримінальну юрисдикцію щодо фізичних осіб, обвинувачених у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів. Трибунали ad hoc створюються для реагування на конкретну ситуацію та припиняють свою діяльність після виконання мандата. Гібридні трибунали, натомість, поєднують міжнародний та національний елементи. У такому розумінні обидва типи трибуналів є не лише організаційною формою здійснення правосуддя, а й інституційним виявом міжнародно-правових засад індивідуальної кримінальної відповідальності.

Становлення цих інституцій стало закономірним результатом трансформації міжнародного права. Тривалий час відповідальність у міжнародно-правовому вимірі пов'язувалась виключно з державами, що суттєво обмежувало можливість притягнення до відповідальності безпосередніх виконавців найтяжчих злочинів. Визнання індивідуального характеру такої відповідальності зумовило необхідність створення відповідних спеціалізованих судових механізмів.

Окремі передумови формування інституту міжнародної кримінальної відповідальності простежувались ще в період після Першої Світової. Зокрема, ст. 227 Версальського мирного договору 1919 р. передбачала заснування спеціального міжнародного трибуналу з метою переслідування кайзера Вільгема II Гогенцоллерна за “вищий злочин проти міжнародної моралі та святості договорів”. Проте цей механізм так і не набув практичного втілення. Нідерланди, на території яких кайзер перебував після зречення з престолу, відмовили у його екстрадиції, тому трибунал не

було скликано. Таким чином, попри свою концептуальну значущість як першу спробу кримінального переслідування глави держави на міжнародному рівні, механізм виявився малоефективною. Як слушно зазначає Н.В.Стах, це відбулось у силу його обмеженого характеру [с. 107, 1].

Вирішальну роль у становленні інституту індивідуальної кримінальної відіграло заснування та діяльність Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу в 1945 р. Його правовою основою слугувала Угода про судове переслідування та покарання головних військових злочинців країн Осі Європи (Лондонська Угода) від 8 серпня 1945 р., укладена урядами США, Великої Британії, СРСР та Тимчасового уряду Французької Республіки [с. 14, 2]. Статут Нюрнберзького трибуналу було включено до Угоди, як невід'ємну її частину. Статут визначив організаційну структуру, функції та юрисдикцію трибуналу [с. 327, 3]. Важливо зазначити, що з 1945 по 1946 р. До Лондонської Угоди приєдналися ще 19 держав, що суттєво розширило договірну основу Трибуналу та надало їй ознак ширшого міжнародного консенсусу, хоча і не наближало її до дійсно універсального характеру.

Подібним за метою, але принципово відмінним за правовим механізмом заснування став Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал). На відміну від Нюрнберзького трибуналу, який був створений на підставі багатосторонньої Угоди, Токійський трибунал було засновано спеціальною прокламацією Верховного головнокомандувача союзних держав генерала Дугласа Макартура 19 січня 1946 р. (зі змінами від 26 квітня 1946 р.) [152]. Ця прокламація за своєю правовою природою є одностороннім актом окупаційної адміністрації, а не міжнародним договором за Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р.. Юридичне підґрунтя функціонування Трибуналу пов'язувалося насамперед із повноваженнями генерала Дугласа Макартура як Верховного командувача союзних держав, делегованими йому рішеннями союзного командування США.

Така відмінність у правовій основі цих трибуналів визначає рівні їхньої міжнародно-правової легітимності та вимагає окремого аналізу. Нюрнберзький трибунал, попри наявну критику, спирався на договірну основу, хоча й обмежену

колом держав-переможниць. Натомість правова основа Токійського трибуналу мала значно менш виражений договірний характер, оскільки його заснування пов'язувалося насамперед із одностороннім актом окупаційної адміністрації союзних держав, у якій провідну роль відігравали США. Далекосхідна комісія, до складу якої входили представники одинадцяти держав, здійснювала переважно наглядові функції та не мала визначального впливу на формування процедури й юрисдикції Трибуналу. Суддів призначав Верховний головнокомандувач союзних держав із числа представників держав-союзників, без участі нейтральних держав або представників переможеної сторони. Домінуючу роль у діяльності обвинувачення відігравали представники США, що у подальшому стало одним із аргументів критики Токійського процесу в міжнародно-правовій доктрині.

Одним із найбільш дискусійних аспектів легітимності Токійського процесу є непритягнення до кримінальної відповідальності імператора Японії Хірохіто. У доктрині це розглядається як прояв вибірковості післявоєнного правосуддя. З правової точки зору це рішення викликало суттєві застереження, оскільки обвинувачення ґрунтувалося на тезі про злочини проти миру, вчинені в ім'я Японської імперії та в межах державної політики. За таких умов виключення з кола обвинувачених монарха, від імені якого ця політика формально здійснювалася, поставило під сумнів послідовність застосування принципу рівності перед законом та межі персональної відповідальності в межах Токійського процесу. Це рішення переважно пояснюється не лише правовими, а й політичними міркуваннями, пов'язаними з прагненням окупаційної адміністрації забезпечити стабільність післявоєнної Японії та керованість суспільства.

Така позиція знайшла відображення і в окремій думці судді Радгабінода Пала, який поставив під сумнів правомірність Токійського трибуналу та критикував вибірковість переслідування. Суддя у результаті дійшов висновку про недостатність підстав для засудження обвинувачених. Хоча така позиція залишилася в меншості, сам факт її існування свідчить про наявність суттєвих доктринальних дискусій щодо легітимності Трибуналу. Часткові окремі думки також висловлювали судді Анрі

Бернар та Берт Рьолінг, що додатково підтверджує неоднозначність оцінок Токійського процесу в межах самого суддівського корпусу [153].

Нюрнберзький і Токійський трибунали часто розглядаються в межах єдиного “Нюрнберзького спадку”. Разом з тим, зазначений підхід не завжди повною мірою враховує відмінності у правовій природі та механізмах легітимації цих трибуналів. Нюрнберзький трибунал отримав міжнародно-правове визнання через Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 95(І) 1946 р. [8], а сформовані у його практиці принципи були надалі кодифіковані Комісією міжнародного права ООН як “Нюрнберзькі принципи” [9]. Токійський трибунал міжнародно-правового визнання подібного рівня не отримав. Окремої кодифікації “Токійських принципів” не відбулося, а його практика не набула такого ж значення для розвитку міжнародного кримінального права.

Проте важливо уникати крайнощів в оцінці Токійського трибуналу. По-перше, попри відсутність класичної договірної основи, Трибунал функціонував в умовах фактичного прийняття його діяльності державами Далекосхідної комісії, які не заперечували проти здійснення ним відповідних повноважень. По-друге, матеріально-правова основа, застосована Токійським трибуналом, зокрема щодо заборони агресії, воєнних злочинів та злочинів проти людяності, значною мірою збігалася з нормативним підґрунтям Нюрнберзького процесу. По-третє, аргументація щодо дотримання принципу *nullum crimen sine lege*, яка застосовувалася стосовно Нюрнберзького трибуналу, певною мірою поширювалася і на Токійський процес, хоча її обґрунтування було менш переконливим з огляду на особливості правової основи Трибуналу.

Нюрнберзький трибунал мав договірну основу, ширшу підтримку держав та отримав подальше міжнародно-правове визнання через кодифікацію Нюрнберзьких принципів.

Серед багатьох науковців дотепер спостерігається ведення дискусії щодо легітимності функціонування цього трибуналу. Основний критичний аргумент полягає в тому, що Нюрнберзький процес нерідко розглядається як прояв “правосуддя переможців”, оскільки суд був створений державами-переможницями

після завершення Другої світової війни. Іншим важливим зауваженням є твердження про можливе порушення принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege*, адже окремі склади злочинів, насамперед злочини проти миру, були інкриміновані за діяння, вчинені до формального закріплення відповідних положень у Статуті Трибуналу [с. 34, 4].

На противагу цьому, його легітимність традиційно обґрунтовується через концепції Г. Лаутерпахта, Г. Кельзена та М. Ш. Бассіуні. Так, Г. Лаутерпахт наголошував, що відповідальність за воєнні злочини ґрунтувалася не на новостворених нормах, а на вже існуючих положеннях міжнародного права, зокрема нормах Гаазьких конвенцій та декларацій 1899 і 1907 рр., які на момент вчинення відповідних діянь уже мали обов'язковий характер для держав. Відтак, на його думку, притягнення до відповідальності за такі злочини не суперечило принципу *nullum crimen sine lege* [5].

Подібного підходу дотримувався і Г. Кельзен, який розглядав Нюрнберзький трибунал як важливий етап трансформації міжнародного права від моделі виключно міждержавної відповідальності до концепції індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності та становлення нової міжнародно-правової практики переслідування за міжнародні злочини [6].

Своєю чергою, М. Шериф Бассіуні зазначав, що попри окремі ознаки ретроактивності положень Лондонської угоди 1945 р., саме Нюрнберзький процес заклав фундаментальні принципи міжнародного кримінального правосуддя, які надалі були розвинуті у практиці трибуналів *ad hoc* та Міжнародного кримінального суду [с. 123, 7].

Науково-теоретичні дискусії не минули й Токійський процес. Вбачається, що через вищезазначені обставини його заснування, критика щодо нього є значно сильнішою. З цього погляду він є більш вразливим у контексті формальної легітимації. Однак це не означає, що Токійський трибунал повністю суперечив міжнародному праву. Як і у випадку з Нюрнбергом, його матеріально-правова основа базувалась на вже існуючих міжнародно-правових нормах, закріплених у Гаазьких конвенціях 1907 р..

Виходячи з цього, більш обґрунтованим видається підхід, відповідно до якого післявоєнні трибунали не створювали принципово нових складів міжнародних злочинів, а забезпечували механізм реалізації вже існуючих норм міжнародного права через інститут індивідуальної кримінальної відповідальності. Попри це не слід повністю ігнорувати їх критику. Дискусії щодо процедурних аспектів їх створення та меж дотримання принципу *nullum crimen sine lege* зберігають своє значення для подальшого розвитку міжнародного кримінального правосуддя та формування стандартів міжнародної кримінальної юстиції.

У другій половині ХХ ст. розвиток міжнародного кримінального права позначився переходом від післявоєнних судових моделей до більш інституціоналізованих механізмів кримінального правосуддя. Якщо Нюрнберзький і Токійський трибунали значною мірою спиралися на політико-правовий консенсус держав-переможниць, то наступний етап був пов'язаний із формуванням чіткіших міжнародно-правових підстав створення трибуналів *ad hoc* та гібридних судових органів у межах системи ООН.

Міжнародно-правові підстави створення *ad hoc* трибуналів безпосередньо пов'язані із положеннями статей Статуту ООН. Зокрема, Розділ VII Статуту ООН вказує на те, що Рада Безпеки ООН має повноваження визначати наявність загрози миру, порушення миру або акту агресії та вживати необхідних заходів для їх усунення [11]. Враховуючи це, створення міжнародного кримінального трибуналу можна розглядати як один із засобів реагування на масові та систематичні порушення норм міжнародного права.

У цьому контексті важливого значення набуває й стаття 29 Статуту ООН, відповідно до якої Рада Безпеки може створювати такі допоміжні органи, які вона вважатиме такими, що необхідні для виконання своїх функцій. Саме через поєднане тлумачення положень Розділу VII та статті 29 Статуту ООН у міжнародно-правовій практиці було обґрунтовано правомірність створення міжнародних трибуналів *ad hoc*. Такий підхід виходить із того, що в умовах, коли масові порушення норм міжнародного гуманітарного права становлять загрозу міжнародному миру та безпеці, створення спеціалізованого судового органу може виступати не

самостійною метою, а засобом реалізації функцій Ради Безпеки щодо підтримання міжнародного миру та порядку.

Отже, міжнародний трибунал *ad hoc* у цьому разі розглядається не як договірний суд у класичному розумінні, а як допоміжний міжнародний судовий механізм, заснований у межах інституційної системи ООН.

Однак така критика не є беззаперечною. Попри те, що міжнародні трибунали *ad hoc* створюються не на підставі класичного міжнародного договору, їх легітимність не може розглядатися як таку, що повністю виходить за межі принципу згоди держав. У цьому випадку має місце опосередкована форма згоди, яка впливає з членства держав у ООН та прийняття ними положень Статуту ООН.

Відповідно до статей 24 і 25 Статуту ООН, держави-члени делегують Раді Безпеки ООН повноваження діяти від їхнього імені з метою підтримання міжнародного миру та безпеки та погоджуються виконувати її рішення. Це породжує зобов'язання визнати юрисдикцію створених трибуналів, а також здійснювати співробітництво з ними. Отже, створення міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc* може розглядатися як реалізація попередньо наданої державами згоди..

Така особливість правової природи *ad hoc* трибуналів отримала подальше теоретичне обґрунтування у низці наукових досліджень. Серед них слід виділити позицію Н.В. Дрьоміної, яка зазначає про те, що джерелом їх повноважень виступають саме рішення Ради Безпеки ООН, а не угоди між державами. При цьому Рада Безпеки не делегує трибуналам власну кримінальну юрисдикцію, оскільки не наділена судовими повноваженнями, а створює їх як інструмент реалізації своїх функцій. Тут підкреслюється, що юрисдикція таких трибуналів має особливий характер і може розглядатися як “юрисдикція від імені світового співтовариства”, що обумовлює її імперативність та пріоритетність у системі міжнародного кримінального правосуддя [с. 279-280, 13].

Додатковим матеріально-правовим аргументом на користь легітимності таких інституцій може слугувати доктрина зобов'язань *erga omnes*. Відповідно до неї міжнародні трибунали можуть розглядатися як інструмент захисту універсальних

цінностей, оскільки переслідування за геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та інші спрямоване на захист інтересів усього міжнародного співтовариства.

Практичним втіленням зазначеного підходу стало створення конкретних міжнародних ad hoc трибуналів. Найбільш визначними серед них стали Міжнародний кримінальний трибунал по колишній Югославії та Руанді (далі – МКТЮ, МКТР).

Рада Безпеки ООН під час своєї діяльності неодноразово засуджувала злочинні діяння, що являють собою порушення норм гуманітарного права, у особливості норм, які випливають із положень Женевських конвенцій 1949 р. (далі – ЖК), а також грубих порушень правил та звичаїв війни. Відповідно, вона вимагала від кожної із сторін конфлікту дотримання положень зазначених Конвенцій. Попри це поведінка деяких сторін стала недопустимою у цьому контексті, тому Радою, після констатації того, що ситуація на території колишньої Югославії становить загрозу миру та безпеці, було прийнято рішення про створення відповідного міжнародного кримінального судового механізму, який би мав компетенцію розглядати та вирішувати справи щодо цих порушень. Відтак, Резолюцією РБ ООН № 808 1993 р. було засновано МКТЮ для притягнення до відповідальності осіб, які грубо порушили норми ЖК під час конфлікту на території колишньої Югославії з 1 січня 1991 р. [13]. Наступним кроком стало те, що 25 травня 1993 р. РБ ООН Резолюцією № 827 затвердила Статут МКТЮ [14], визначивши його організаційні та юрисдикційні засади [с. 307, 15].

Як зазначалось раніше, саме такий спосіб створення спричинив тривалу дискусію щодо легітимності МКТЮ та в цілому щодо законності діяльності таких трибуналів, оскільки традиційно подібні інстанції мають засновуватися на підставі міжнародного договору. Однак обрання іншого механізму пояснюється, в першу чергу, прагненням забезпечити оперативність реагування на масові порушення міжнародного гуманітарного права. Застосування договірної процедури потребувало б значного часу, пов'язаного з її укладенням та ратифікацією, при цьому не існувало гарантій набуття таким договором чинності у зв'язку з можливим браком необхідної кількості ратифікацій.

Як приклад, варто ще згадати й про МТР, який так само був створений на підставі відповідної Резолюції РБ ООН № 955 від 1994 р. [16], покликаний забезпечити реалізацію принципу невідворотності покарання за вчинення актів геноциду та грубих порушень міжнародного гуманітарного права в умовах збройного конфлікту неміжнародного характеру [с. 289, 17].

Унаслідок, міжнародно-правова доктрина демонструє дихотомію поглядів на правову природу згаданих інституцій. Перша група вчених вважає, що обґрунтування легітимності трибуналів *ad hoc* апелює до широких дискреційних повноважень Ради Безпеки ООН у межах її мандата щодо підтримання глобального миру. Така позиція припускає, що вибір інструментарію для реалізації статутних цілей є прерогативою самої Ради. Підхід іншої групи вчених, навпаки, акцентує увагу на принципі функціональної обмеженості міжнародних органів і розглядає такі дії як потенційно *ultra vires* [18, 19]. Відтак, юридичний фундамент таких механізмів слід розглядати крізь призму взаємодії конвенційних норм, резолюцій міжнародних інституцій та прецедентної практики, що сукупно формують архітектуру міжнародно-правової відповідальності .

Важливе значення у вирішенні цієї дискусії мало рішення Апеляційної палати у справі *Prosecutor v. Tadić* (IT-94-1-AR72) від 2 жовтня 1995 р. , у якому було підтверджено, що створення трибуналу РБ ООН відповідає її функціям щодо підтримання міжнародного миру та безпеки, оскільки притягнення до відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права є необхідним елементом відновлення міжнародного правопорядку [20]. Як зазначає В. В. Гутник, рішення у справі Тадича стало поворотним у визнанні законності *ad hoc* трибуналів, оскільки суд підтвердив право РБ ООН обирати судовий шлях вирішення конфліктів як інструмент підтримання миру [с. 145-148, 21].

Варто підкреслити, що незалежно від обраного способу створення МКТЮ, його діяльність суттєво актуалізувала питання необхідності формування постійного міжнародного кримінального судового органу. У цьому контексті в доктрині обґрунтовується, що саме інституція, заснована на договірній основі за участю

широкого кола держав, здатна забезпечити послідовний розвиток міжнародного кримінального правосуддя.

Отже, міжнародні трибунали *ad hoc* становлять окрему інституційну модель міжнародного кримінального правосуддя, легітимність якої ґрунтується на функціональному тлумаченні повноважень Ради Безпеки ООН та її ролі у забезпеченні міжнародного миру і безпеки.

Подальший розвиток міжнародного кримінального правосуддя зумовив формування гібридних міжнародних трибуналів, також відомих як ще й контаміновані міжнародні трибунали.

Розгляд міжнародно-правових підстав їх легітимації потребує звернення уваги на їх правову природу. На відміну від трибуналів *ad hoc*, гібридні трибунали мають змішану правову природу, оскільки вони поєднують міжнародний і національний елементи як у підставах створення, так і в організації своєї діяльності. Аналіз відповідних досліджень свідчить про те, що гібридні трибунали визначаються як судові органи, правовий статус, юрисдикція та порядок діяльності яких встановлюються водночас нормами міжнародного і внутрішньодержавного права [с. 64, 22]. З цієї причини їх часто розглядають як проміжну модель між класичними міжнародними трибуналами та національними судами.

Як правило, їх відокремлюють у дві категорії [с. 308, 15]. До першої належать спеціальні судові органи, створені на підставі міжнародних угод між державами та ООН. Зокрема, Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне було засновано відповідно до Угоди між ООН та Урядом Сьєрра-Леоне, укладеної на виконання резолюції РБ ООН 1315(2000) від 2000 р. [23]; його Статут набув чинності 16 січня 2002 р. після ратифікації відповідної угоди [24]. Аналогічним чином Спеціальний трибунал по Лівану було створено на підставі Угоди між ООН і урядом Лівану від 23 січня та 6 лютого 2007 р. [25], укладеної на виконання резолюції РБ ООН 1664(2006) від 2006 р. [26], причому Статут трибуналу є невід'ємною складовою цієї Угоди [27].

У випадку із другою категорією таких судів, легітимність відповідних судових органів ґрунтується не на міжнародному договорі, а на рішеннях РБ ООН зокрема резолюціях 1244 (1999) щодо Косово [28] та 1272 (1999) щодо Східного Тимору

[29], якими відповідним місіям було делеговано повноваження здійснювати, поряд із виконавчими та законодавчими, також і судові функції.

Особливість гібридних трибуналів полягає також у тому, що їхня діяльність ґрунтується на поєднанні міжнародних і національних елементів судоустрою та судочинства. Це проявляється у змішаному складі суддів і прокурорів, одночасному застосуванні норм міжнародного та внутрішньодержавного права, а також у різному ступені інтеграції таких судів до національних правових систем [с. 65-66, 22].

Одним із найбільш переконливих теоретичних обґрунтувань легітимності гібридних трибуналів видається позиція Комісії з міжнародного права ООН. Так, Доповіді щодо фрагментації міжнародного права 2006 р. зазначається, що гібридні органи виконують функцію диверсифікації правосуддя, виступаючи сполучною ланкою між універсальними стандартами та національною юрисдикцією [30]. Це корелюється з положеннями Проекту Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства 1996 р., де міжнародні механізми визнаються необхідним доповненням у випадках, коли національна система не здатна самостійно реалізувати принцип невідворотності покарання [31].

Незважаючи на те, що Комісія міжнародного права ООН розглядає гібридні інституції як засіб гармонізації міжнародного правопорядку, у доктрині зберігається скептицизм щодо їхньої політичної нейтральності та процедурної цілісності. Зокрема, С. Нувен та Л. Рауб у своїх працях акцентують на ризиках політичної інструменталізації таких органів, ставлячи під сумнів їхню здатність забезпечувати безумовну нейтральність та процедурну цілісність в умовах постконфліктного середовища. У цьому контексті легітимність гібридного трибуналу постає не як апріорна статична даність, зумовлена лише формальним актом заснування, а як складний динамічний процес, успішність якого залежить від постійного пошуку делікатного балансу між зовнішнім міжнародним контролем та збереженням засадничих прерогатив національного суверенітету [32; 33].

Розглядаючи легітимність гібридних моделей, слід підкреслити їхню репаративну функцію щодо національних правових систем. На відміну від “зовнішнього” правосуддя трибуналів *ad hoc*, гібридна модель забезпечує так званий

“національний елемент власності”. Залучення місцевих суддів та застосування елементів внутрішнього процесуального права дозволяє не лише притягнути винних до відповідальності, а й легітимізувати результати судочинства в очах місцевого населення, сприяючи відновленню довіри до національної правової системи та підвищенню її інституційної спроможності.

Отже, міжнародні трибунали *ad hoc* набули легітимності завдяки функціональному тлумаченню повноважень Ради Безпеки ООН, визначених у Статуті ООН, тоді як гібридні судові органи сформували окрему модель, що поєднує міжнародно-правові та національно-правові засади. Це вказує про гнучкість міжнародного права та його здатність адаптуватися до складних умов постконфліктного розвитку.

1.2 Історико-правова еволюція та нормативні засади діяльності міжнародних трибуналів.

Нормативна база діяльності міжнародних трибуналів не сформувалася одномоментно, а є результатом тривалого еволюційного процесу, що охоплює кілька якісно відмінних історичних фаз. Кожна з них характеризується власними правовими механізмами та рівнем інституційного розвитку. Осмислення цієї еволюції дозволяє виявити не лише нормативні джерела повноважень міжнародних трибуналів, а й логіку їх поступового ускладнення.

Перший етап (1899–1919 рр.) – пов'язаний із кодифікацією законів і звичаїв ведення війни та першими спробами встановити відповідальність за їх порушення. Гаазькі конвенції 1899 р. та 1907 р. заклали нормативне підґрунтя міжнародного гуманітарного права, визначивши обов'язкові правила ведення збройних конфліктів, проте не передбачали жодного міжнародного судового механізму їх реалізації [5]. Спроба запровадити індивідуальну відповідальність на рівні міжнародного права була здійснена у ст. 227 Версальського договору 1919 р., однак, як зазначалося у попередньому підрозділі, ця ініціатива залишилася нереалізованою. Тим не менш, Комісія з питань відповідальності авторів війни та застосування покарань, утворена

на Паризькій мирній конференції 1919 р., уперше системно сформулювала перелік міжнародних злочинів, що потребують індивідуального переслідування, заклавши концептуальну базу для наступного етапу.

Другий етап (1945–1949 рр.) – є ключовим для становлення сучасної системи міжнародного кримінального правосуддя. Заснування Нюрнберзького та Токійського трибуналів означало перехід від концептуального визнання індивідуальної міжнародної кримінальної відповідальності до її інституційного втілення. Поруч з цим відбувалося закріплення тих категорій міжнародних злочинів, які згодом становитимуть матеріальну основу юрисдикції міжнародних трибуналів. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. [71] вперше кодифікувала геноцид як самостійний міжнародний злочин, закріпивши зобов'язання держав переслідувати його виконавців у національних судах або у відповідному міжнародному суді. Женевські конвенції 1949 р. [72] систематизували норми захисту жертв збройних конфліктів і закріпили концепцію “серйозних порушень”, за вчинення яких держави зобов'язані переслідувати відповідальних осіб.

Третій етап (1950–1989 рр.) – характеризується нормативним прогресом за умов інституційного блокування. На рівні кодифікації Комісія міжнародного права ООН 1950 р. систематизувала Нюрнберзькі принципи [9], а 1954 р. підготувала перший Проект кодексу злочинів проти миру та безпеки людства. Проте цей документ був відкладений на невизначений строк через незгодженість щодо визначення агресії та відсутність політичної волі часів “холодної війни” для заснування постійного міжнародного кримінального суду. Попри спробу розробити у 1953 р. проект статуту міжнародного кримінального суду, відповідна ініціатива так і не отримала підтримки Генеральної Асамблеї ООН. Додатковий протокол I та Додатковий протокол II до Женевських конвенцій 1977 р. [74] суттєво розширили договірне регулювання міжнародного гуманітарного права, однак не вирішили проблеми відсутності виконавчого механізму. Можна простежити, що цей етап відображає глибоке протиріччя між нормативною розробленістю міжнародного гуманітарного права та відсутністю засобів його примусового виконання.

Четвертий етап (1993–2002 рр.) – ознаменувався інституційним відновленням міжнародного кримінального правосуддя після “холодної війни” та формуванням нових механізмів міжнародної кримінальної юстиції. Рада Безпеки ООН у межах своїх повноважень заснувала МКТЮ у 1993 р. та МКТР у 1994 р. Практика цих трибуналів стала визначною для розвитку матеріального та процесуального міжнародного кримінального права, зокрема щодо визначення геноциду, злочинів проти людяності, сексуального насильства як засобу вчинення воєнних злочинів та геноциду, командної відповідальності тощо. Одночасно тривала робота над Римським статутом, прийнятим 17 липня 1998 р. та набравшим чинності 1 липня 2002 р. [40].

П'ятий етап (з 2000-х рр. до теперішнього часу) – характеризується поширенням гібридних механізмів правосуддя як відповіді на обмеження як “чисто міжнародних”, так і суто національних підходів. Послідовно засновувалися: Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне (2002), Надзвичайні палати Камбоджі (2006), Спеціальний трибунал по Лівану (2009), Спеціалізовані палати Косово (2015). Тоді ж відбувається поступова передача справ від МКТЮ/МКТР до Міжнародного залишкового механізму, заснованого Резолюцією Ради Безпеки ООН 1966 2010 р., для забезпечення інституційної тяглості та виконання залишкових функцій [74]. Цей етап виявляє якісну трансформацію. У його час нормативне регулювання все більше диференціюється залежно від конкретної ситуації, а принцип “одного розміру для всіх” поступається місцем ситуативно-адаптованим правовим моделям.

Договірною-правова основа діяльності міжнародних трибуналів являє собою ієрархічну систему міжнародно-правових актів. Вони не лише слугують підставою створення міжнародного трибуналу, а й визначають обсяг їх компетенції, коло суб'єктів, на яких поширюється юрисдикція, межі часової та територіальної дії, порядок формування органів, а також основні процесуальні засади розгляду та вирішення справ.

З огляду на це, договірною-правові засади функціонування трибуналів можна класифікувати за формою їх заснування на три основні групи. До першої слід віднести статути трибуналів, які були прийняті на підставі резолюцій міжнародних

організацій. До таких належать Статути МКТЮ та Статути МКТР. Незважаючи на те, що правовим інструментом їх створення стали резолюції, їхня договірна першооснова впливає з положень Статуту ООН. У цьому випадку ми маємо справу з делегованою нормотворчістю. Згідно з влучним зауваженням В. Шабасса правовою основою тут можна вважати багатосторонній міжнародний договір, який має глобальний характер [с. 60, 34].

Попри те, що установчі акти не проходили класичну процедуру ратифікації, їхня подальша діяльність критично залежала від системи так званих додаткових договорів, які б регулювали правовий статус цих установ “на місцях”. Наприклад, договір про штаб-квартиру. Зокрема, Угода між ООН та Королівством Нідерландів щодо штаб-квартири МТКЮ 1994 р. є повноцінним міжнародним договором, що визначив правосуб’єктність установи на території держави перебування та забезпечив недоторканність її приміщень та архівів [35; с. 50, 36]. Без такої договірної основи функціонування трибуналу було б неможливим.

Іншим суттєвим проявом договірної складової діяльності тимчасових міжнародних трибуналів є укладання Угоди про виконання вироків. Оскільки статuti трибуналів, прийняті резолюціями, не могли імперативно зобов'язати держави надавати свої пенітенціарні установи, правовою підставою для відбування покарання засудженими стали виключно добровільні двосторонні договори між ООН та державами-членами. Наприклад, Угода між ООН та Урядом Фінляндії про виконання вироків МТКЮ 1997 року або ж аналогічна Угода з Урядом Італії 1997 року демонструють унікальну юридичну трансформацію: примусова юрисдикція на етапі суду переходить у суто консенсуальну договірну площину на етапі виконання вироку [36]. Це підкреслює те, що навіть у моделях *ad hoc* договір залишається незамінним інструментом реалізації правосуддя.

Важливим аспектом у розгляді договірно-правової бази є питання укладення меморандумів про взаєморозуміння між органами трибуналу та міжнародними безпековими структурами. Зокрема, домовленості між Прокурором МТКЮ та силами НАТО (SFOR/KFOR) створили унікальний правовий механізм, де військові підрозділи фактично виконували функції судових приставів міжнародної установи,

що забезпечило реалізацію наказів на арешт у постконфліктному середовищі [37; 38].

Друга група охоплює багатосторонні міжнародні договори, що являють собою безпосередній установчий акт. Найбільш вдалим прикладом договірної моделі є Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС). Його правова основа базується на підставі укладення Римського статуту 1998 р., що є багатостороннім міжнародним договором, який встановлює права та обов'язки держав учасниць та визначає правові засади діяльності Суду [с. 10, 39]. До того ж, це в черговий раз підкреслює унікальний характер його легітимації, адже вона випливає з добровільного волевиявлення держав, які погодилися на створення відповідної інституції та визнали обов'язковість її установчого акта. Попри це, у такої моделі є й свої певні недоліки у функціонуванні. У першу чергу, одним із них слід вважати те, що практична ефективність функціонування Суду значною мірою залежить від ступеня участі держав у Римському статуті та їхньої готовності виконувати прийняті на себе міжнародно-правові зобов'язання.

Відповідно до Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., міжнародним договором вважається угода, укладена між державами у письмовій формі та врегульована міжнародним правом, незалежно від її назви [43]. Тут важливо згадати й про один з основоположних принципів міжнародного права – *pacta sunt servanda*, що забезпечує обов'язковість виконання державами взятих на себе зобов'язань, у тому числі й щодо визнання юрисдикції міжнародних судових органів.

Разом з тим, важливим аспектом договірної природи міжнародних трибуналів є принцип *pacta tertiis nec nocent nec prosunt*. Це створює певні виклики для універсальності міжнародного правосуддя. Однак Статут МКС передбачає механізм взаємодії з країнами, що не є учасницями Статуту, через Резолюції Ради Безпеки ООН на підставі Глави VII Статуту ООН. [40] У такому разі юрисдикція Суду базується на поєднанні договірних норм Статуту та примусових повноважень міжнародної спільноти, що дозволяє долати можливі обмеження, властиві класичному договірному праву.

Продовжуючи розгляд Статут, тут варто закцентувати увагу й на тому, що він є актом, що засновує міжнародну інституцію, а значить має установчий характер. У його змісті визначаються правовий статус, юрисдикція, функції, порядок формування органів, структура МКС та засади діяльності, що передбачено положеннями статей 1, 4 та 34 [40]. Ця думка знаходить своє відображення у науковій праці В. Шабаса, де він надає коментарі щодо Римського Статуту. Науковець обґрунтовано вважає, що статuti є різновидом міжнародного договору, що водночас виконують функцію “конституції” [41].

Договірна основа Суду доповнюється допоміжними інструментами “Елементи злочинів” та “Правила процедури і доказування” [с. 157, 42]. Статут виступає основним джерелом міжнародно-правових зобов’язань, а також інституційною основою функціонування суду.

Третю групу можна пов’язати з договірною-правовою основою діяльності міжнародних гібридних трибуналів. Такі трибунали характеризуються індивідуальною правовою природою та особливим механізмом заснування [с. 428, 43]. Зокрема, С. Окс наголошує на тому, що єдиної договірної-правової “моделі” щодо створення та функціонування гібридних трибуналів не існує, адже на практиці всі створені дотепер гібридні суди суттєво відрізнялися майже за всіма аспектами [с. 102, 45].

Подібний підхід простежується і в українській науковій доктрині. О. Базов, досліджуючи правові засади контамінованої моделі міжнародного кримінального правосуддя, зазначає, що такі суди, які в юридичній літературі також називаються гібридними, змішаними або квазіміжнародними, мають правовий статус, юрисдикцію та порядок діяльності, визначені одночасно нормами міжнародного і внутрішньодержавного права відповідних держав [с. 65-66, 46]. Також науковець пропонує класифікувати такі судові органи залежно від способу їх утворення: 1) трибунали, створені відповідно до міжнародних договорів окремих держав з ООН; 2) трибунали, утворені згідно з міжнародними договорами або рішеннями ООН з міжнародними чи регіональними організаціями; 3) суди, засновані рішеннями тимчасових адміністрацій або місій ООН; 4) суди, які можуть

створюватися регіональними міжнародними організаціями [с. 65-73, 46]. Наведена класифікація підтверджує, що договірно-правова основа гібридних трибуналів не є уніфікованою, а формується залежно від конкретного установчого механізму.

Відсутність єдиної моделі пояснюється їх функціональним призначенням. Можна вважати, що такі трибунали є гнучкою формою кримінального правосуддя, що поєднує міжнародних і національних суб'єктів, а також застосування міжнародного та внутрішньодержавного права. Це дозволяє адаптувати кожен механізм до конкретних умов, характеру вчинених злочинів і стану національної судової системи [с. 10-11, 47].

Зазначена різноманітність установчих механізмів найвиразніше проявляється у практиці окремих гібридних трибуналів. Першим показовим такого трибуналу є Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне. Він був заснований на виконання резолюції Ради Безпеки ООН №1315 (2000) та на основі Угоди між ООН і урядом Сьєрра-Леоне від 16 січня 2002 р., невід'ємною частиною якого був Статут. 29 березня того ж року уряд Сьєрра-Леоне ратифікував зазначені документи. Як справедливо зауважує О.Базов, ця Угода є двостороннім міжнародним договором, що регулює правовідносини у сфері міжнародного кримінального права та передбачає утворення самостійного судового органу, який не є складовою частиною системи національної судової системи Сьєрра-Леоне. У цьому й полягає різниця між Спеціальним судом та МТКЮ, МКТР, які були створені безпосередньо резолюціями Ради Безпеки ООН [с. 9, 48].

Статут Сьєрра-Леоне набув чинності 16 січня 2002 року [49]. Положення Статуту визначають правовий статус суду та його юрисдикцію, основні процесуальні засади та принципи його функціонування.

Відповідно до Статуту, Суд був уповноважений розглядати справи осіб, які несуть найбільшу відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та законодавства Сьєрра-Леоне, вчинені на території цієї держави з 30 листопада 1996 р. Його предметна юрисдикція охоплювала злочини проти людяності, серйозні порушення спільної статті 3 Женевських конвенцій 1949 р. та Додаткового протоколу II 1977 р., інші серйозні порушення міжнародного

гуманітарного права, а також окремі злочини, передбачені законодавством Сьєрра-Леоне.

Суд застосував не лише норми міжнародного кримінального та гуманітарного права, а й окремі положення національного кримінального і кримінально-процесуального законодавства. Зокрема, під час здійснення правосуддя Суд керувався, *mutatis mutandis*, Правилами процедури та доказування Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, а також Законом Сьєрра-Леоне про кримінальний процес 1965 р. [с. 11, 51]

Договірна модель створення Суду мала не лише переваги, а й певні обмеження. Її гнучкість дозволила адаптувати мандат Суду до конкретної ситуації, однак спричинила компромісне звуження юрисдикції. Так, часова юрисдикція Суду охоплювала лише злочини, вчинені з 30 листопада 1996 р., хоча збройний конфлікт у Сьєрра-Леоне розпочався ще у 1991 р. Територіальна юрисдикція також була обмежена злочинами, вчиненими на території Сьєрра-Леоне, попри те, що конфлікт мав регіональний характер і був пов'язаний із подіями в сусідніх державах. Це свідчить про залежність обсягу юрисдикції гібридних трибуналів від політичних і практичних компромісів, досягнутих під час його створення.

Іншу модель правової основи гібридного правосуддя демонструє Спеціальний трибунал щодо Лівану. На відміну від Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне, де установча угода між ООН і державою була ратифікована на національному рівні, у випадку Лівану договірний механізм був ускладнений політико-правовою ситуацією всередині самої держави. Трибунал був створений на прохання уряду Лівану для судового переслідування осіб, відповідальних за терористичний напад 14 лютого 2005 р., внаслідок якого загинув колишній прем'єр-міністр Лівану Рафік Харірі та інші особи, а також за інші напади, пов'язані з цією подією за характером, мотивом, способом вчинення чи колом потерпілих. З метою його утворення Генеральний секретар ООН провів переговори з урядом Лівану, результатом яких стало підписання Угоди між ООН і Ліванською Республікою; невід'ємною частиною цієї Угоди став Статут Трибуналу [50; 51].

Первинно створення Трибуналу передбачалося у договірному порядку. З цією метою було підготовлено Угоду між ООН і Ліванською Республікою про заснування Спеціального трибуналу щодо Лівану, невід'ємною частиною якої став Статут Трибуналу. Однак через неможливість завершення процедури ратифікації цієї угоди парламентом Лівану, Рада Безпеки ООН ухвалила резолюцію 1757 (2007). Нею було передбачено набрання чинності положеннями Угоди та Статуту Трибуналу [52; с. 172-178, 53].

На відміну від більшості міжнародних кримінальних трибуналів, його діяльність була зосереджена не на геноциді, злочинах проти людяності чи воєнних злочинах, а на терористичному нападі та пов'язаних із ним злочинах. Під час здійснення правосуддя Трибунал застосовує змішаний правовий механізм – норми міжнародного права та національного права Лівану, зокрема Кримінального кодексу Лівану щодо актів тероризму, злочинів проти життя та особистої недоторканності, незаконних об'єднань і недонесення про злочини та Закону Лівану “Про посилення покарань за ведення підривної діяльності, громадянську війну та міжконфесійну суперечку 1958 р.[54; с.52, 51].

Порівняння правових основ Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне та Спеціального трибуналу щодо Лівану показує, що навіть у межах договірної групи гібридних трибуналів існують різні установчі конструкції. У першому випадку міжнародна угода виступила безпосередньою правовою підставою створення суду, тоді як у другому – договірний механізм був доповнений резолюцією Ради Безпеки ООН, яка забезпечила набрання чинності Угодою та Статутом попри внутрішньодержавні труднощі з ратифікацією.

Поряд із розглянутими моделями існують також гібридні механізми, правова основа яких формується через акти тимчасових міжнародних адміністрацій або через національне законодавство, прийняте на виконання міжнародних домовленостей. У період з 25 жовтня 1999 р. до 20 травня 2002 р, після завершення індонезійської окупації територія, перебувала в умовах глибокої кризи системи правосуддя: були відсутні функціональні суди, правоохоронні органи та достатня

кількість кваліфікованих юристів, що зумовило необхідність фактичного створення судової системи з нуля.

Виходячи з цих обставин, UNTAET видала Постанову № 2000/11, яка визначала організацію судової системи, а згодом Постанову № 2000/15, якою були засновані Спеціальні колегії з тяжких злочинів. Так, спеціальні колегії з тяжких злочинів у Східному Тиморі були створені тимчасовою адміністрацією ООН “UNTAET” на підставі в односторонньому порядку, а не на підставі міжнародного договору між ООН і Східним Тимором, оскільки територія перебувала під тимчасовою адміністрацією ООН [с.612-613, 55]. Цей приклад демонструє, що міжнародний елемент у гібридному правосудді може виникати не через договірну згоду держави з міжнародною організацією, а через здійснення тимчасовою міжнародною адміністрацією владних повноважень у постконфліктний період.

У контексті досліджуваного питання слід звернути увагу й на специфіку палат Камбоджі. Вони були створені Законом Камбоджі про створення екстраординарних палат 2001 р. та функціонували у межах національної судової системи. Також паралельно була укладена Угода між ООН та Урядом Камбоджі про співробітництво в переслідуванні злочинів режиму “червоних кхмерів”; яка була схвалена ГА ООН у 2003 р. [55; 56]. Ця Угода надала цьому механізму міжнародний договірний “якір”, визначивши умови співпраці між Камбоджею та ООН, участь міжнародних суддів і персоналу, а також необхідність дотримання міжнародних стандартів справедливого судового розгляду [58].

Враховуючи, що особливістю правової основи Надзвичайних палат є те, що Угода між ООН і Камбоджею 2003 р. перебуває у площині міжнародного договірного права, її виконання має оцінюватися крізь призму загальних принципів права міжнародних договорів, зокрема принципу *pacta sunt servanda*, а також заборони посилання на положення внутрішнього права як виправдання невиконання міжнародного договору, передбачених статтями 26 та 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. [43]. У цьому сенсі Палати Камбоджі не можуть бути розглянуті виключно як внутрішньодержавний механізм.

Окремого значення у межах їх діяльності набувають Внутрішні правила Палат Камбоджі, які деталізували процесуальну основу діяльності Палат. Вони не лише конкретизували положення Закону та Угоди, а й істотно вплинули на розвиток процесуальної моделі, у тому числі щодо участі потерпілих, колективних і моральних репарацій. Водночас у доктрині звертається увага на дискусійність окремих положень Внутрішніх правил, зокрема з погляду того, чи не виходили вони за межі повноважень, наданих Палатам установчими актами [59]. Це ще раз підтверджує, що правова основа гібридного трибуналу не вичерпується первинним установчим актом, а розвивається через процесуальні правила та практику самого судового органу.

Ще складнішу модель демонструють Спеціалізовані палати Косово та Спеціалізована прокуратура. Їх створення було пов'язане з необхідністю розгляду злочинів, імовірно вчинених окремими представниками Армії визволення Косова, а також із міжнародним тиском після оприлюднення відповідних матеріалів Ради Європи. На відміну від Сьєрра-Леоне чи Лівану, правова основа цього механізму була закріплена в законодавстві Косово: Спеціалізовані палати були створені Законом № 05/L-053, прийнятим Асамблеєю Республіки Косово у 2015 р., для забезпечення домовленостей між Європейським Союзом і Косово [с. 615, 55]. О. Базов характеризує Спеціалізований суд по Косово як один із видів міжнародних контамінованих, тобто гібридних, кримінальних судових органів «нової хвилі» або «третього покоління», юридична природа якого відображає особливості його міжнародного й національного компонентів [с. 8, 61].

Правова основа Спеціалізованих палат Косово є складною і багатокомпонентною. Її формування відбувалося за участю ООН, Ради Європи, НАТО, Європейського Союзу, окремих держав і самої Республіки Косово. Початково міжнародний компонент у косовській системі правосуддя формувався через діяльність Місії ООН у справах Тимчасової адміністрації в Косово UNMIK, яка на підставі резолюції Ради Безпеки ООН №1244 1999 р. запровадила участь міжнародних суддів і прокурорів у місцевих судових процесах. Згодом

відповідальність у сфері верховенства права значною мірою перейшла до місії ЄС EULEX, створеної Спільним рішенням Ради ЄС 2008/124/CFSP.

Безпосереднє створення Спеціалізованих палат і Спеціалізованої прокуратури було здійснено через національний законодавчий механізм. У 2015 р. Асамблея Косово внесла зміни до Конституції та ухвалила Закон № 05/L-053 про Спеціалізовані палати і Спеціалізовану прокуратуру. Цей закон був прийнятий не ізольовано, а для забезпечення виконання міжнародних домовленостей, зокрема обміну листами між Президентом Косово та Верховним представником ЄС від 14 квітня 2014 р., ратифікованого Косово як міжнародна угода між Косово та Європейським Союзом. Конституційний суд Косово також дійшов висновку, що відповідні зміни до Конституції випливають із цієї міжнародної угоди.

Важливим аспектом у розгляді застосовного права є те, що ст. 3 Закону № 05/L-053 передбачає застосування звичаєвого міжнародного права, міжнародних стандартів прав людини, а також норм національного кримінального законодавства Косово тією мірою, якою воно є сумісним із міжнародним правом. Отже, правова основа діяльності Спеціалізованих палат не є суто національною: навіть застосування внутрішнього кримінального права Косово підпорядковується вимозі його відповідності міжнародному праву [61; 62].

Здійснений аналіз підтверджує, що договірно-правова основа міжнародних трибуналів не є уніфікованою. Виявлено, що вона може мати форму міжнародної угоди між ООН і державою, поєднання угоди зі статутом та резолюцією Ради Безпеки ООН, акта тимчасової міжнародної адміністрації або національного закону, прийнятого на виконання міжнародної домовленості. Ця різноманітність не є недоліком, а структурною особливістю сучасного міжнародного кримінального правосуддя, де кожна форма нормативної основи відповідає конкретному контексту, у якому виникла потреба у ньому. У випадку гібридних інституцій це особливо виразно проявляється через поєднання міжнародного та внутрішньодержавного права, тоді як для трибуналів *ad hoc* визначальним залишається міжнародно-інституційний механізм легітимації через систему ООН.

1.3. Статутні норми міжнародних трибуналів у контексті норм *jus cogens* та загальних принципів міжнародного права.

У межах дослідження міжнародно-правової детермінації та функціонування міжнародних трибуналів особливого значення набуває аспект співвідношення норм трибуналів із нормами *jus cogens* та принципами загального права. У свою чергу це аргументується тим, що міжнародні трибунали створені з метою переслідування та притягнення до відповідальності фізичних осіб, що скоїли найтяжчі міжнародні злочини, які викликають найбільшу стурбованість міжнародного співтовариства та загрожують миру та безпеці у глобальному вимірі.

Нормативне закріплення поняття *jus cogens* міститься у положеннях ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Відповідно до неї, імперативною нормою міжнародного права вважається норма, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як така, відступ від якої не допускається і яка може бути змінена лише наступною нормою загального міжнародного права такого самого характеру [43]. Отже, *jus cogens* характеризується не лише найвищою юридичною силою, а й неможливістю договірною відступу від відповідної норми. Виходячи з цього, будь-який міжнародно-правовий акт, у тому числі установчий акт міжнародного трибуналу, має тлумачитися й застосовуватися у спосіб, сумісний з імперативними нормами загального міжнародного права. Цю позицію підтримує М. Матусіак-Фронтчак, підкреслюючи її відображення у практиці МКТЮ [с. 56, 63].

Доречним прикладом такої практики у наведеному контексті є справа *Prosecutor v. Furundžija* 1998 р., що розглядалась МКТЮ. У цій справі МКТЮ підтвердив, що заборона катувань має характер норми *jus cogens*. Судова палата, виносячи рішення у згаданій справі, виходила з того, що така заборона була закріплена не лише у Статуті Трибуналу, а й у міжнародному договірному праві, зокрема в Женевських конвенціях 1949 р. та Додаткових протоколах 1977 р. Суд також зазначив, що спільна стаття 3 Женевських конвенцій і стаття 4 Додаткового протоколу II до цих Конвенцій прямо забороняли катування як мінімальні фундаментальні гарантії, застосовні на території Боснії і Герцеговини у відповідний

період. Крім того, Трибунал звернув увагу на те, що катування були криміналізовані у праві колишньої СФРЮ та Боснії і Герцеговини, а загальна заборона катувань поступово сформувалася у звичаєвому міжнародному праві [65]. Це рішення є важливим для розуміння того, що статутні норми трибуналів не створюють заборони, а забезпечують їх практичну реалізацію через механізм індивідуальної кримінальної відповідальності.

Такі заборони тією чи іншою мірою були закріплені або визнані у міжнародних договорах, звичаєвому міжнародному праві та загальних принципах міжнародного права ще до створення відповідних судових органів. Так, у справі *Prosecutor v. Kupreškić* Судова палата МКТЮ відхилила можливість посилання на принцип *tu quoque*, наголосивши, що зобов'язання у сфері міжнародного гуманітарного права не ґрунтуються на взаємності між сторонами конфлікту. Їх призначення полягає у захисті людської особи, а не у врегулюванні взаємних інтересів держав. Порухення таких норм однією стороною не може виправдовувати аналогічні порушення іншою. У зв'язку з цим Трибунал зазначив, що більшість норм міжнародного гуманітарного права, особливо ті, які забороняють воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, можуть розглядатися як імперативні норми міжнародного права [67].

Аналогічне значення мала практика Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди. У справі *Prosecutor v. Akayesu* Трибунал уперше в історії міжнародного кримінального правосуддя виніс обвинувальний вирок за злочин геноциду, застосувавши положення Статуту МТР та посилаючись на положення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Особливість цього рішення полягала також у тому, що Трибунал визнав зґвалтування та інші форми сексуального насильства можливими засобами вчинення геноциду, якщо вони здійснюються з наміром знищити захищену групу повністю або частково [с. 77, 65].

Наведений підхід можна простежити й у сучасних напрацюваннях Комісії міжнародного права ООН щодо ідентифікації та правових наслідків імперативних норм загального міжнародного права (*jus cogens*). У Проектах висновків КМП ООН

2022 р. зазначено, що для визнання норми імперативною необхідно встановити її прийняття та визнання міжнародним співтовариством держав у цілому як норми, відступ від якої не допускається і яка може бути змінена лише наступною нормою загального міжнародного права такого самого характеру. У Додатку до цих Проектів подано невичерпний перелік норм, на які Комісія раніше посилалася як на норми *jus cogens*, зокрема: заборону агресії, заборону геноциду, заборону злочинів проти людяності, основні норми міжнародного гуманітарного права, заборону расової дискримінації та апартеїду, заборону рабства, заборону катувань, а також право на самовизначення [64; с. 75-76, 65]. Варто зауважити, єдиного усталеного підходу до формування переліку імперативних норм загального міжнародного права не існує, а віднесення певної норми до *jus cogens* потребує належного обґрунтування з урахуванням практики міжнародних судів і трибуналів, рішень національних судів, напрацювань КМП ООН та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із міжнародного права [65].

З огляду на це статутні норми міжнародних трибуналів, незалежно від форми їх прийняття, не можуть суперечити імперативним нормам міжнародного права. Якщо трибунал заснований на підставі укладення двостороннього або багатостороннього договору, то положення його статуту підлягають оцінці крізь призму загальних норм міжнародного права, включаючи неможливість відступу від *jus cogens*. Якщо ж трибунал створений резолюцією Ради Безпеки ООН або актом міжнародної тимчасової адміністрації, це також не означає те, що його установчий акт має абсолютну автономію, оскільки такі механізми все одно залишаються складовою загального міжнародного правопорядку.

Розглядаючи співвідношення статутних норм трибуналів та загальних принципів міжнародного права важливо їх розмежовувати наступним чином. Норми *jus cogens* є нормами найвищої юридичної сили, що створюють обов'язок держав їх дотримуватись у повному обсязі та нормами, від яких не допускається відступ, тоді як загальні принципи права виконують ширшу методологічну та правозастосовчу функцію: вони застосовуються для тлумачення норм, заповнення прогалів і забезпечення узгодженості міжнародного кримінального правосуддя.

До того ж, установчі документи міжнародних кримінальних судів і трибуналів нерідко містять положення, які є формально-нормативним закріпленням загальних принципів права та виступають вихідною точкою для їх подальшого застосування у практиці міжнародної кримінальної юстиції [68].

Загальні принципи права мають особливе значення для міжнародного кримінального правосуддя, оскільки саме вони забезпечують баланс між необхідністю покарання за найтяжчі міжнародні злочини та вимогами законності, справедливості й правової визначеності. До таких принципів відносять: *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege*, індивідуальна кримінальна відповідальність, принцип особистої вини, заборона зворотної дії кримінального закону та право на справедливий судовий розгляд. Частина цих принципів у подальшому була прямо закріплена в установчих актах міжнародних кримінальних судів, зокрема в Римському статуті МКС, який містить окремий розділ, присвячений загальним принципам кримінального права [59, 40].

Отже, попри те, що статути міжнародних трибуналів виступають формальним фундаментом їхньої роботи, вони не є повністю автономними від загальної системи міжнародного права. Матеріальні межі повноважень таких судів окреслені нормами *jus cogens*. Водночас загальні міжнародні правові принципи слугують інструментом, що гарантує законність, послідовність та передбачуваність судових рішень. У такому світлі міжнародні трибунали постають не як творці нових видів злочинів, а як правозастосовні механізми, чия діяльність направлена на реалізацію вже існуючих міжнародних заборон шляхом встановлення персональної відповідальності винних осіб.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИСДИКЦІЇ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ТРИБУНАЛІВ

2.1. Юрисдикція міжнародних трибуналів: види та межі здійснення.

Після з'ясування міжнародно-правових підстав створення та функціонування міжнародних трибуналів необхідним є перехід до аналізу механізму реалізації їхніх повноважень. Центральне місце у цьому контексті займає питання юрисдикції, оскільки саме вона визначає межі, у яких міжнародний трибунал може здійснювати кримінальне правосуддя. Якщо установчий акт трибуналу надає йому формальну правову основу, то юрисдикційні положення конкретизують обсяг його компетенції щодо певних злочинів, кола осіб, території та часових меж.

З латинської мови поняття “юрисдикція” (*jurisdictio*) перекладається як “судочинство” або ж “відправлення правосуддя” [с. 3, 69]. Проте у міжнародно-правовій доктрині конкретне визначення цього терміну, яке б вважалось ustalеним та визначальним, відсутнє. Багато вітчизняних та закордонних науковців наводять власні дефініції, які у більшості сформовані через призму державної юрисдикції, що в межах досліджуваного питання розглядається як прояв суверенітету держави та охоплює її повноваження щодо встановлення кримінально-правових заборон, здійснення кримінального переслідування та відправлення правосуддя стосовно осіб, які вчинили злочини, зокрема на її території.

Тут варто уточнити, що у загальнотеоретичному вимірі термін “*jurisdictio*” охоплює повноваження щодо встановлення правових норм, їх застосування та примусового виконання. Розглядаючи міжнародні трибунали релевантним є саме другий елемент – *adjudicative* юрисдикція, тобто повноваження вирішувати справи щодо конкретних злочинів, осіб, у певний час та на певній території.

Така сама ситуація спостерігається й у рамках нормативного закріплення цього поняття. Міжнародно-правові акти як універсального, так і регіонального характеру не містять в собі чіткого нормативного визначення поняття юрисдикції, хоча й

детально регулюють її питання та встановлюють її межі здійснення. Зокрема це відображено й у положеннях статутів міжнародних трибуналів [с. 4, 69].

Отже, юрисдикція міжнародних трибуналів – це компетенція такого органу розглядати та вирішувати справи щодо вчинення найтяжчих міжнародних злочинів, визначеними особами, у певний період часу та у межах визначеного територіального простору. При цьому варто наголосити, що їх юрисдикція має чітко встановлений нормативний характер та ґрунтується на його установчому акті. Тому обсяг юрисдикції визначається не лише правовою природою самих міжнародних злочинів, а й конкретними положеннями статуту, положення якого чітко визначають межі повноважень щодо неї.

Таким чином, можна стверджувати, що юрисдикція постає як структурно обмежена правова категорія, що реалізується виключно в межах наданого мандата та забезпечує баланс між необхідністю притягнення до відповідальності за міжнародні злочини і дотриманням фундаментальних принципів міжнародного права, зокрема принципу суверенної рівності держав та принципу законності.

У науковій доктрині питання структурної складової юрисдикції міжнародних судових установ розглядається крізь призму їх основних елементів. Багато науковців, зокрема Н.В. Дрьоміна, пропонують системний підхід до класифікації юрисдикції міжнародних трибуналів. Відповідного до цього підходу, юрисдикція міжнародних трибуналів складається із чотирьох основних компонентів:

1. Предметна юрисдикція (*ratione materiae*) – пов'язана з предметом розгляду;
2. Просторова юрисдикція (*ratione loci*) – пов'язана з місцем;
3. Тимчасова юрисдикція (*ratione temporis*) – пов'язана з часом;
4. Персональна (*ratione personae*) – пов'язана з суб'єктами [с. 18, 70].

Кожен з цих видів виконує самостійну обмежувальну функцію, а їх сукупність формує юрисдикційний профіль конкретного трибуналу.

Предметна юрисдикція визначає матеріальний зміст мандата трибуналу. Так, у другому розділі статутів історично перших міжнародних Нюрнберзького та Токійського трибуналів було визначено, що вони уповноважені розглядати справи за фактом вчинення злочинів проти миру, злочинів проти людяності та воєнні злочини

[с. 60, 71]. Попри те, що вони мали чітко окреслену предметну юрисдикцію, їх нормативне закріплення не було ще настільки деталізованим, як у його “наступників”. Проте це ніяк не може знецінювати їх вклад у подальший розвиток міжнародного кримінального правосуддя, зокрема, концептуальне значення злочину проти миру наразі є особливо актуальним в умовах збройної агресії РФ проти України та необхідністю притягнення винних осіб за його вчинення, що буде більш детально розглянуто у наступному розділі. Також закріплення означення їх предметної юрисдикції дало підстави стверджувати, що Трибунали не були загальними кримінальними судами, а спеціалізованими органами, покликаним розглядати лише ті злочини, які зачіпають інтереси міжнародного співтовариства загалом.

У свою чергу, статuti МКТЮ та МТР у своїх положення змогли більш детально розглянути питання *ratione materiae*. Так, ст. 1 Статуту МКТЮ 1993 р. передбачала притягнення до відповідальності осіб за порушення норм гуманітарного права. У статтях 2-5 Статуту перелік правопорушень було конкретизовано наступним чином. Стаття 2 Статуту МТКЮ передбачала юрисдикцію Трибуналу щодо серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 р., серед яких умисне вбивство, катування або нелюдське поводження, умисне заподіяння тяжких страждань, незаконне знищення чи привласнення майна, примушування військовополонених або цивільних осіб до служби у збройних силах ворожої держави, незаконна депортація або переміщення цивільних осіб, а також взяття заручників. Окреме місце у предметній юрисдикції МТКЮ займали порушення законів або звичаїв війни, закріплені у статті 3 Статуту. Важливо, що перелік таких порушень не був вичерпним, що дозволяло Трибуналу застосовувати ширший підхід до кваліфікації діянь, які порушували норми звичаєвого міжнародного гуманітарного права. До таких діянь належали застосування заборонених засобів ведення війни, невиправдане руйнування населених пунктів, напади на незахищені міста, села, житла або будівлі, пошкодження культурних, релігійних, освітніх і наукових установ, а також розграбування громадської чи приватної власності. Стаття 4 Статуту МТКЮ відтворювала класичне міжнародно-правове визначення геноциду, сформульоване у

Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. Геноцид визначався як діяння, вчинені з наміром знищити повністю або частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Особливістю цієї категорії злочинів є наявність спеціального наміру – *dolus specialis*, що відрізняє геноцид від інших міжнародних злочинів. Стаття 5 Статуту МТКЮ закріплювала юрисдикцію Трибуналу щодо злочинів проти людяності, якщо вони були вчинені під час збройного конфлікту міжнародного або внутрішнього характеру та були спрямовані проти будь-якого цивільного населення. До таких злочинів належали вбивства, винищення, поневолення, депортація, ув'язнення, катування, згвалтування, переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів, а також інші нелюдські акти [72]. З цього можна побачити, що юрисдикція МТКЮ не відтворювала повністю модель Нюрнберзького трибуналу, а була сформована з урахуванням нових міжнародно-правових реалій та характеру злочинів, вчинених на території колишньої Югославії [с. 267, 73].

При здійсненні аналізу предметної юрисдикції МТР варто враховувати те, що конфлікт, який відбувався на той час на території Руанди був неміжнародного характеру. У зв'язку з цим ст. 2-4 Статуту МТР охоплювали порушення ст. 3, спільної для Женевських конвенцій 1949 р., та Додаткового протоколу II до них, включаючи розгляд справ щодо вчинення злочину геноциду та злочинів проти людяності [74].

На відміну від МТКЮ та МТР, які були створені як *ad hoc* трибунали, гібридні судові органи поєднували міжнародно-правову основу з елементами національного законодавства відповідної держави. Це безпосередньо вплинуло і на обсяг їхньої предметної юрисдикції, оскільки поряд із міжнародними злочинами вони нерідко розглядали також окремі злочини, передбачені внутрішнім кримінальним правом.

Специфіка гібридних судів полягає у поєднанні міжнародних та національних елементів у своїй правовій основі, що відрізняє їх від вищерозглянутих трибуналів. Це відображається на обсягу злочинних діянь, які вони розглядають. Окрім міжнародно-правових деліктів, до їхньої компетенції часто належать правопорушення, визначені національним законодавством країни.

Зазначена специфіка предметної юрисдикції гібридних трибуналів чітко простежується на прикладі Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне. До її міжнародної складової відносяться злочини проти людяності, серйозні порушення статті 3, спільної для Женевських конвенцій 1949 р., та Додаткового протоколу II, а також інші грубі порушення міжнародного гуманітарного права. Зокрема, Суд мав юрисдикцію щодо злочинів проти людяності, вчинених у межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. До таких діянь належали вбивство, винищення, поневолення, депортація, незаконне ув'язнення, катування, зґвалтування, сексуальне рабство, примусова проституція, примусова вагітність, інші форми сексуального насильства, переслідування за політичними, расовими, етнічними чи релігійними мотивами, а також інші нелюдські акти [с. 67, 22; 75].

Відповідно до Статуту Суд мав право притягати до відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, а конкретно за умисні напади на цивільне населення, персонал або об'єкти, залучені до надання гуманітарної допомоги чи миротворчої місії в Сьєрра-Леоне, а також вербування або використання дітей віком до п'ятнадцяти років для активної участі у воєнних діях [75].

Національна юрисдикція включала в себе окремі злочини, передбачені національним законодавством Сьєрра-Леоне. Серед них: 1) правопорушення щодо дівчат, які не досягли чотирнадцятирічного віку, відповідно до Закону про запобігання жорстокому поводженню з дітьми 1926 р., а саме їх викрадення, статеві контакти та інші протиправні діяння, що пов'язані з наругою над ними; 2) підпал або руйнування житлових будинків чи інших будівель, відповідальність за які передбачена Законом про умисне заподіяння шкоди 1861 р. [с. 67, 22].

Крім того, Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне мав повноваження притягувати осіб до відповідальності за неповагу до суду. Йдеться про дії, спрямовані на перешкоджання здійсненню правосуддя, включаючи тиск на свідків, їх підкуп, ухилення від явки до суду та інші форми втручання у діяльність судового органу [76].

Визначивши коло злочинів, не можна оминати питання *ratione loci*, оскільки вона фактично встановлює, чи підпадає конкретне місце злочину під компетенцію цього судового органу.

Якщо предметна юрисдикція Нюрнберзького та Токійського трибуналів мала однаковий перелік злочинів щодо яких вона може застосовуватись, то їх територіальна юрисдикція є різною. Це пояснюється не тільки нормами їх установчих актів, але й впливає з їх назви. Так, ст. 1 Нюрнберзького статуту 1945 р. вказувала, що Трибунал був заснований з метою *“справедливого та швидкого суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн Осі”* [76]. Ст. 1 Статуту Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу *“для справедливого та швидкого суду та покарання головних воєнних злочинців на Далекому Сході”* [77].

У такий спосіб визначалась територіальна юрисдикція й інших розглянутих міжнародних трибуналів, тобто була прив'язана до конкретного конфліктного простору. Так, відповідно до статті 8 Статуту МТКЮ, територіальна юрисдикція Трибуналу поширювалася на територію колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, включаючи її сухопутну територію, повітряний простір і територіальні води [72]. За статтею 7 Статуту МТР, юрисдикція Трибуналу охоплювала територію Руанди, а також територію сусідніх держав щодо серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, вчинених громадянами Руанди [74]. Натомість стаття 1 Статуту Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне закріплювала його компетенцію щодо злочинів, учинених на території Сьєрра-Леоне [75].

Окрім території, на яку поширюється влада трибуналу, важливо враховувати і часові межі. Часова юрисдикція чітко визначає період, злочини в межах якого суд має право розглядати.

Точного визначення меж часової юрисдикції Нюрнберзького та Токійського трибуналів їх Статути не надають. Проте, враховуючи період та основну ціль їх заснування, можна стверджувати, що такі трибунали мали тимчасовий характер та розглядали справи щодо злочинів, які були вчинені під час Другої Світової війни.

МКТЮ та МТР теж являють собою ad hoc трибунали, але на відміну від попередніх, їх темпоральна юрисдикція є окресленою в статутних нормах. Тут простежується специфічний характер часової юрисдикції цього МКТЮ. На відміну від МТР, де Статут у ст. 8 чітко обмежив часові межі 1 січня 1994 р. По 31 грудня 1994 р., стаття 8 Статуту МКТЮ визначає лише dies a quo (момент початку) – 1 січня 1991 року. Відсутність фіксованої кінцевої дати в самому Статуті обумовлювалася тим, що на момент заснування інституції збройний конфлікт перебував в активній фазі. Фактичне ж обмеження часових меж відбулося пізніше через резолюції Ради Безпеки ООН щодо стратегії завершення роботи Трибуналу №1503 2003 р., яка встановила дедлайн для висунення нових обвинувачень наприкінці 2004 року [72, 74, 78]. Також показовим є те, що цей судовий орган мав право розглядати справи про злочини, які були вчинені до заснування трибуналу.

Компетенція Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне також обмежена темпоральними рамками: під юрисдикцію підпадають лише злочини, вчинені після 30 листопада 1996 року. Оскільки збройне протистояння розпочалося ще в березні 1991 року, значний масив правопорушень (понад 14 тисяч випадків за даними Комісії істини та примирення) залишився поза межами судового розгляду. Попри наполягання національного уряду на включенні всього періоду конфлікту, встановлення саме такої дати значно звузило можливості Суду щодо встановлення історичної справедливості та притягнення до відповідальності винних за звірства першої половини 1990-х років [с. 68, 22].

Обмеження темпоральної юрисдикції Суду є класичним прикладом прагматичного компромісу в міжнародному кримінальному правосудді. Хоча з етичної точки зору відсікання п'яти років кровопролитного конфлікту виглядає несправедливим щодо тисяч жертв, з точки зору правової логіки це було необхідним заходом для забезпечення життєздатності суду.

При розгляді персональної юрисдикції трибуналів вдалось знайти також варті уваги моменти. Наприклад, якщо коло осіб яких міг притягнути до відповідальності Міжнародний військовий трибунал Для Далекого Сходу 1946 р. обмежувались тільки фізичними особами-індивідами, то Міжнародний військовий трибунал

Нюрнбергу мав право притягати до відповідальності й злочинні організації, що прямо передбачено ст. 9 його Статуту [76]. Таким чином, Нюрнберзьким процесом було започатковано концепцію “міжнародної командної відповідальності”. Проте визнання такої організації злочинною мало декілька певних процесуальних аспектів та викликало низку заперечень. Це питання цілісно дослідила українська науковиця Касинюк О.В. у своїй дисертаційній праці. Вона зазначає, що у кінцевому результаті укладачами Статуту було прийнято, те що трибунал міг визнавати таку організацію злочинною лише у разі засудження керівників або членів цієї організації. Таким чином, через те, що такі рішення мали обов’язкову силу, то національні суди мали право притягати до відповідальності членів або керівників таких організацій [с. 61, 71].

Персональна юрисдикція МКТЮ передбачена ст. 6 Статуту цього трибуналу. У ній зазначалось – *“Міжнародний трибунал має юрисдикцію щодо фізичних осіб відповідно до положень цього Статуту”*. Це означає, що її персональна юрисдикція поширювалась виключно на фізичних осіб. Наступна ст. 7 закріплювала принцип індивідуальної кримінальної відповідальності та передбачала, що особа може нести відповідальність не лише за безпосереднє вчинення злочину, а й за його планування, підбурювання, наказ, пособництво чи іншу форму участі у злочинній діяльності. Крім того, Статут передбачав відповідальність військових командирів та інших начальників за злочини, вчинені їхніми підлеглими, якщо вони знали або мали підстави знати про такі злочини й не вжили необхідних заходів для їх запобігання або покарання винних. Ключовим елементом стало скасування імунітетів, що також передбачалось у наведеній статті Статуту МКТЮ [72]. Відмова від визнання державних чи військових привілеїв дозволила суду ігнорувати імунітети топ-посадовців. Завдяки цій нормі МКТЮ зміг вийти за межі переслідування рядових виконавців, а й зосередитися на ключових архітекторах конфлікту – вищих посадових особах. Це підтверджується прецедентними справами проти таких фігур, як С. Мілошевич, Р. Младич та Р. Караджич, що закріплює принцип рівності перед міжнародним правосуддям незалежно від політичного рангу [79].

Компетенція МКТЮ *ratione personae* мала універсальний характер щодо учасників конфлікту в колишній Югославії. Юрисдикція суду охоплювала будь-яку фізичну особу, чиї дії підпадають під статті Статуту, без жодних преференцій чи обмежень за національною ознакою. У цьому МКТЮ й знаходить свої відмінності з тими самими Нюрнберзьким та Токійським процесами, які були обмежені переслідуванням винних осіб тільки однієї сторони конфлікту, що впливає з так званої концепції “суду переможців над переможеними”.

Серед правових та політичних викликів у практичній реалізації персональної юрисдикції трибуналу слід виділяти наступні. Діяльність МКТЮ продемонструвала критичну залежність міжнародного правосуддя від політичної волі держав. Оскільки Трибунал був позбавлений засобів прямого примусу, фактичне здійснення правосуддя ставало можливим лише за умови сприяння національних урядів або сил НАТО/IFOR/SFORу арешті підозрюваних.

Окремим викликом також постало питання легітимності. Згідно аналізу свідчень підсудних вказує на стійке сприйняття Трибуналу як політизованої структури. Позиціонування фігурантів справ як “жертв процесу” та заперечення ними “судової істини” суттєво підривало суспільну довіру до об'єктивності персональної юрисдикції Гаазького суду [80, 81]. Хоча це можна спростувати тим, що юрисдикція трибуналу здійснювалась до всіх сторін конфлікту у незалежності від національності, посадового рангу і т.д.

Статут МТР має схожі із Статутом МКТЮ положення щодо персональної юрисдикції. Так, ст. 5 та 6 передбачають, що МТР здатний притягувати до відповідальності фізичних осіб, які обвинувачені у скоєнні злочинів на території Руанди та сусідніх держав щодо її громадян, а також скасуюють імунітети вищих посадових осіб [74].

Особливістю практики МТР було те, що значна увага приділялася переслідуванню осіб, які займали керівні або впливові позиції в державному, військовому, політичному, релігійному, медійному та громадському середовищі. Це відповідає загальній логіці міжнародного кримінального правосуддя, орієнтованого не лише на безпосередніх виконавців, а й на осіб, які організували, підбурювали,

координували або іншим чином сприяли вчиненню геноциду та інших міжнародних злочинів.

Практична реалізація персональної юрисдикції МТР підтверджується тим, що Трибунал висунув обвинувачення 93 особам за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені у 1994 році. За офіційними даними спадкового сайту МТР, 14 осіб були виправдані, 2 обвинувачення було відкликано, 3 особи померли до ухвалення рішення, а частину справ було передано до національних юрисдикцій [82].

Показовою у межах розгляду персональної юрисдикції МТР є справа Жана-Поля Акаєсу, колишнього мера комуни Таба. У 1998 році він був визнаний винним у геноциді та злочинах проти людяності; це рішення стало першим вироком міжнародного кримінального трибуналу за злочин геноциду, де таким злочином визнавалось сексуальне насилля. Не менш важливою була справа Жана Камбанди, колишнього прем'єр-міністра Руанди, який визнав себе винним у геноциді. Він став першим та єдиним главою уряду, який був засуджений за скоєння злочину геноциду. Наразі він відбуває довічне покарання в Малі [с. 291, 83].

Особливості суб'єктної компетенції гібридних судових інстанцій яскраво демонструє досвід Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне. Якщо статuti МКТЮ та МКТР передбачали можливість переслідування будь-якої фізичної особи, причетної до злочинів, то мандат Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне був значно вужчим. Персональна юрисдикція цього Суду була сформульована не як загальна компетенція щодо всіх осіб, причетних до відповідних злочинів, а як юрисдикція щодо осіб, які несуть найбільшу відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та злочини за законодавством Сьєрра-Леоне. Відповідне положення було закріплене у статті 1 Статуту Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне [75]. Його мандат був спрямований не на переслідування максимально широкого кола учасників конфлікту, а передусім на осіб, які відігравали ключову роль у плануванні, організації, керівництві або вчиненні найтяжчих злочинів. При цьому коло "осіб, які несуть найбільшу відповідальність" не обмежувалося виключно політичними чи військовими лідерами. У практиці Суду воно могло охоплювати

також осіб, які, навіть не займаючи найвищих посад, брали особливо активну або жорстоку участь у вчиненні злочинів. Як зазначає Ч. Джалло, положення ст. 1(1) Статуту Суду стало одним із найбільш дискусійних, оскільки у практиці постало питання, чи є критерій “greatest responsibility” самостійною юрисдикційною умовою, яку має довести обвинувачення, чи лише орієнтиром для прокурорської дискреції [с. 881-88, 84]. Такий підхід був зумовлений як прагненням зосередити обмежені ресурси суду на найбільш значущих справах, так і ширшою еволюцією міжнародного кримінального правосуддя від універсального переслідування всіх винних до вибіркового переслідування найбільш відповідальних осіб.

Звертаючись до Судової практики щодо цього питання можна виділити справу *Prosecutor v. Charles Taylor*. Її особливість полягає в тому, що відповідальність була встановлена не за безпосереднє вчинення злочинів, а за пособництво та сприяння їх вчиненню. Апеляційна палата підтвердила, що для такої форми відповідальності достатньо встановити факт надання допомоги, заохочення або моральної підтримки, які мали істотний вплив на вчинення основного злочину, за умови усвідомлення обвинуваченим ймовірності того, що така допомога сприятиме злочинній діяльності [87, с. 1847-1850, 85].

Прецедент Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне у справі *Prosecutor v. Charles Taylor* демонструє реальну можливість притягнення до відповідальності вищої посадової особи держави. Важливим є те, що обвинувальний акт проти Тейлора був виданий, коли він ще перебував на посаді президента Ліберії. У контексті російської агресії проти України цей кейс може слугувати правовим обґрунтуванням можливості притягнення до відповідальності вищого військового-політичного керівництва РФ за розв’язання агресивної війни. Хотілось би до цього також додати важливе уточнення про те, що тут ми розглядаємо конкретно саму таку можливість в незалежності від того, що в обох випадках наявна розбіжність у предметній складовій злочинів.

Окремо слід згадати універсальну юрисдикцію як суміжний механізм притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. На відміну від предметної, територіальної, часової та персональної юрисдикції міжнародних

трибуналів, універсальна юрисдикція здебільшого реалізується національними судами держав і дає їм змогу переслідувати осіб за міжнародні злочини незалежно від місця їх вчинення, громадянства обвинуваченого чи потерпілих. Її призначення полягає у запобіганні безкарності та недопущенні ситуації, коли особи, відповідальні за воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності чи катування, можуть уникнути відповідальності через відсутність територіального або персонального зв'язку з державою переслідування [87, 88].

Універсальна юрисдикція не замінює юрисдикцію міжнародних кримінальних трибуналів, однак функціонально пов'язана з нею, оскільки обидва механізми спрямовані на подолання безкарності за злочини, що становлять загрозу для міжнародного правопорядку.

Таким чином, юрисдикція міжнародних трибуналів становить цілісну систему, у межах якої предметна, просторова, часова та персональна складові взаємопов'язані між собою і разом формують межі діяльності судової інституції. Порівняльний аналіз свідчить про поступову еволюцію юрисдикційних моделей: від загальних формулювань предметної компетенції до деталізованих переліків міжнародних злочинів; від широкої персональної юрисдикції до зосередження на особах, які несуть найбільшу відповідальність; від жорстко визначених часових меж до більш гнучких підходів. Така еволюція відображає прагнення у міжнародному кримінальному правосудді поєднати принцип невідворотності покарання з вимогами ефективності, правової визначеності та належного процесу.

2.2. Співвідношення юрисдикції міжнародних трибуналів і національних судових органів.

Аналіз динаміки співвідношення юрисдикцій міжнародних трибуналів з національними судовими органами є ключовим для розуміння їх ієрархічного зв'язку та виявлення прогалів правового регулювання.

Таке співвідношення розкривається через різні моделі взаємодії між судовими органами. Ключовою з них виділяють так званий "принцип комплементарності". Він

передбачас, що міжнародна юрисдикція не замінює національну, а лише доповнює її у випадках, коли держава не бажає або не здатна належним чином здійснювати розслідування чи кримінальне переслідування. Отже, первинна відповідальність за переслідування осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів, покладається саме на національні судові органи [с. 165, 89].

Як зазначалось раніше, першою моделлю взаємодії міжнародних та судових органів є та, що була застосована Нюрнберзьким трибуналом 1945 р.. Тоді було визначено, що його юрисдикція мала виключний пріоритет над національними судами щодо злочинців, що було прямо регламентовано положеннями його установчого документу.

Наступні міжнародні трибунали – МКТЮ та МТР вирішили юрисдикційний конфлікт на користь міжнародного трибуналу. Їх статuti передбачали “паралельну юрисдикцію”, відповідно до якої справи могли розглядатись й національними судами, але, як регламентовано положенням ст. 9 Статуту МКТЮ, Трибунал мав право вимагати передачу справи на будь-якому етапі провадження на його розгляд [с.166, 89; с. 385, 90]. Це означає, що таким чином, він мав примат над нац. судами. Якщо враховувати першочергову ціль з якою був заснований МКТЮ, то можна стверджувати, що у цьому випадку примат був необхідний для виконання основних цілей.

Отже, наявність у держави юрисдикції чи правових підстав для паралельного розслідування воєнних злочинів не звільняє її від обов’язку поступитися власною юрисдикцією на користь Трибуналу у разі надходження офіційного “запиту” про передачу справи. Практична реалізація цього механізму часто супроводжувалась складними політичними дискусіями, а початкові розбіжності стосувалися навіть тлумачення базової термінології. Зокрема, вживання у Статуті терміна "запит" давало підстави для його тлумачення як такого, якого передача не є юридично обов’язковою, однак судді Трибуналу підтримали значно сильніше розуміння примату й передачі справ. Судова практика Трибуналу пішла шляхом утвердження імперативного характеру примату, інтерпретуючи подібні звернення як юридично

обов'язкові до виконання розпорядження, що мають безумовний пріоритет над національним судочинством [с. 395-396, 90].

Проте, як і можна було б припустити, такий формат взаємодії викликав невдоволення у держав, адже практично він порушував питання їх суверенітету. Навіть, на той період часу, самі члени Ради Безпеки ООН висловили у подальшому щодо незадоволення таким положенням Статуту. Тому виникла потреба у вірному його тлумаченні. Так як, МКТЮ був створений резолюцією Ради Безпеки та як уже зазначалось у першому розділі, Статут цього Трибуналу не зовсім є міжнародним договором, тому він не може тлумачитись у відповідності до положень Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.. Таким чином, тодішні послы країн-членів Ради Безпеки ООН вирішили розтлумачити деякі положення у своїх заявах. Ключовими їх тезами було те, що примат використовувався у випадках передбачених ст. 10 Статуту МКТЮ, також було твердження про те, що стосується лише судів країн Колишньої Югославії, а інша думка полягала в тому, що фактично це положення не зобов'язує виконати цей запит, але водночас вимагає лише “серйозно до цього поставитись” [с. 399 - 403, 90; 91]. У подальшому МКТЮ встановив, що такі тлумачення будуть вважатись авторитетними.

Примат МКТЮ над національними судами конкретизувався не лише у Статуті Трибуналу, а й у Правилах процедури і доказування. Відповідно до статті 15 Статуту, судді МКТЮ уповноважені ухвалювати правила, необхідні для здійснення досудового провадження, судового розгляду, апеляційного перегляду, прийняття доказів, а також захисту потерпілих і свідків. У цьому контексті Правила 8–13 деталізували порядок реалізації примату Трибуналу над національними судами [92].

Крім того, Прокурор відповідно до Правила 9, якщо вважалось, що провадження національного суду підпадає під юрисдикцію Трибуналу, то останній міг вимагати надання інформації щодо цього провадження. За наявності визначених підстав він міг ініціювати звернення до Судової палати з проханням видати офіційний запит про передачу справи до Міжнародного трибуналу. Такими підставами, зокрема, були ситуації, коли діяння в національному провадженні кваліфікувалося лише як звичайний злочин, коли провадження мало удаваний

характер або коли воно фактично чи юридично було тісно пов'язане з розслідуванням чи кримінальним переслідуванням, яке здійснював МКТЮ [90, 92].

Отже, примат МКТЮ мав не декларативний, а процесуально забезпечений характер. Трибунал міг втручатися у національні провадження не лише тоді, коли вони були явно неналежними чи спрямованими на уникнення відповідальності, а й тоді, коли відповідна справа була пов'язана з його власними розслідуваннями.

Пріоритетність юрисдикції МКТЮ стосовно національних судових інстанцій була зумовлена сукупністю правових та прикладних чинників. В умовах воєнних дій на теренах колишньої Югославії виникала загроза паралельного ведення процесів різними державами, що неминуче провокувало б юрисдикційні колізії. Окрім того, існували об'єктивні ризики щодо деформації доказової бази, незахищеності свідків та потенційної упередженості місцевого правосуддя. У цьому контексті примат Трибуналу виступав гарантом функціонування уніфікованого та політично нейтрального інституту притягнення до відповідальності за грубі порушення міжнародного гуманітарного права.

У справі *Prosecutor v. Duško Tadić* Трибунал підкреслив, що паралельна юрисдикція без примату міжнародного суду могла б створити ситуацію, за якої обвинувачений фактично отримував би можливість обирати найбільш вигідний для себе форум. Такий собі “forum shopping” суперечив би природі кримінальної юрисдикції та міг би поставити під сумнів ефективність міжнародного правосуддя. Саме тому примат МКТЮ розглядався як необхідний інструмент запобігання конкуренції юрисдикцій і забезпечення належного здійснення правосуддя [90].

Такі самі положення щодо паралельної юрисдикції містяться у Статуті Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (ст. 8), статутах Спеціального суду по Сьєрра-Леоне (ст. 8), Спеціального трибуналу по Лівану (ст. 4), а також у Статуті Міжнародного остаточного механізму для кримінальних трибуналів (ст. 5), заснованого Радою Безпеки у 2010 р. [с. 166, 89].

Проте також слід згадати й про положення статей щодо принципу “Non-bis-in-idem”, зазвичай за кількісним порядком ці положення одразу ж регламентуються в наступній після про паралельну юрисдикцію статті. Відповідно

до них, Трибунал має право судити злочинців, якщо вони вже були засудженими національними судовими органами, а останні навпаки, у разі якщо особа була засуджена Трибуналом, то вона не може бути засуджена на національному рівні [72, 74, 75].

Підводячи підсумки щодо тимчасових трибуналів варто зауважити, що аналіз практики *ad hoc* трибуналів свідчить, що їхня успішність залежить від трьох чинників: чіткого обмеження персональної юрисдикції, фінансової автономії та повної незалежності від національної політичної кон'юнктури.

У межах гібридних моделей розв'язання потенційних юрисдикційних колізій забезпечувалося через імплементацію специфічних нормативних запобіжників у їхніх установчих актах. До таких інструментів належали регламентований пріоритет розгляду певних категорій правопорушень, процедури передачі справ, чітке розмежування повноважень між загальними судами та профільними палатами, а також неухильне дотримання принципу *ne bis in idem*. Це дозволяло гібридним трибуналам трансформуватися з суто зовнішніх інституцій у спеціалізовані судові ланки, що фактично інкорпоровані у національну правову систему, проте функціонують на засадах міжнародного кадрового складу та стандартів правосуддя [93].

Тут дуже виразно простежуються моделі “суду в суді”, характерні для окремих інтернаціоналізованих судових установ. Ці механізми дозволяли формально зберегти зв'язок із національною судовою системою, водночас виокремивши розгляд міжнародних злочинів у спеціальну юрисдикційну площину. Це зменшувало ризик відкритого конфлікту між міжнародним і національним рівнями правосуддя, оскільки юрисдикція гібридного органу не повністю витісняла національні суди, а діяла в межах спеціально визначеного мандату.

Провідну роль у врегулюванні таких співвідношень відіграє принцип *ne bis in idem*. Його застосування дозволяє уникнути дублювання кримінального переслідування за ті самі діяння, однак не виключає можливості втручання гібридного судового органу у випадках, коли національне провадження мало формальний, упереджений або неналежний характер [94].

З огляду на це, гібридні трибунали репрезентують варіативну модель взаємодії міжнародної та національної юрисдикцій. Вони уникають жорсткої ієрархічності та безумовного примату, що були характерні для МКТЮ та МТР, проте водночас не ототожнюються з суто комплементарною роллю, притаманною МКС.

Логічним завершенням аналізу взаємодії між міжнародною та національною юрисдикціями є перехід до принципу комплементарності. Цей механізм, покладений в основу діяльності МКС, докорінно змінює ієрархію судового переслідування. Міжнародна інстанція лише доповнює національну систему, а не домінує над нею.

Римський Статут прямо регулює питання комплементарності. Зокрема, ст. 17 вказує, що у разі порушення справи національним судом, така справа не може бути прийнята до провадження МКС, крім випадків, коли державою буде доведено, що так чи інакше вона не має бажання або не може забезпечити розгляд справи до кінця [40]. Отже, комплементарність означає, що первинна відповідальність за переслідування міжнародних злочинів покладається на національні судові органи, тоді як міжнародний суд виконує допоміжну, субсидіарну функцію.

Якщо заглибитись у сутність діяльності Суду, тут варто виокремити деякі нюанси щодо його юрисдикції, які передбачені його Статутом. Перш за все, для того, щоб МКС міг здійснювати свою юрисдикцію, одній із держав потрібно ратифікувати Римський Статут, а також той має набути чинності для держави. Важливо є і те, що у положеннях Римського статуту 1998 р. передбачений принцип незворотності кримінальної відповідальності “non-retroactivity *ratione personae*”, передбачений ст. 24 згаданого документу. Положення зазначає про те, що “особа не несе кримінальної відповідальності за дії, вчинені до набрання Статутом чинності”. Але щоб картина була повною, це треба розглядати разом зі ст. 11 (*Jurisdiction ratione temporis*) [40].

Існує ще правило так званої абсолютної незворотності. Ним вважають те, що Суд не може розглядати справи щодо злочинів, які були вчинені до того часу як заснували МКС, а саме до до 1 липня 2002 року.

Україна стала ратифікувала Римський статут у 2024 році та є повноправним членом Суду з 1 січня 2025 року [95]. Це б мало означати, що злочини, які були вчинені до цього часу не можуть розглядатись МКС, але існує виняток: держава

може подати заяву за ч. 3 ст. 12, визнавши юрисдикцію “ретроактивно” (як це зробила Україна щодо подій Майдану та агресії РФ з 20 лютого 2014 року) [40, 96]. У такому разі принцип незворотності не порушується, бо злочини вже були міжнародно визнаними на момент вчинення, просто Україна дає згоду на їх розгляд саме цим Судом.

Існують певні обмеження щодо юрисдикції за злочин агресії (ст. 15 bis Римського статуту 1998 р.), але його доцільніше розглянути у контексті питання щодо Спецтрибуналу щодо злочину агресії РФ проти України згодом.

Підсумовуючи, зазначимо, що перехід від моделі безумовного примату до принципу комплементарності став свідченням еволюції міжнародного права у бік поваги до національного суверенітету. Проте кейс України виявляє специфічну вразливість цієї системи: попри визнання юрисдикції МКС, чинний міжнародно-правовий інструментарій виявляється недостатнім для переслідування за злочин агресії через існуючі статутні обмеження. Це зумовлює вихід наукової та практичної дискусії за межі традиційної комплементарності та актуалізує питання створення спеціалізованих інституційних механізмів, чому і буде присвячено наступний розділ нашого дослідження.

2.3. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав обвинувачених і потерпілих.

Міжнародне кримінальне правосуддя як окремий інститут у галузі міжнародного публічного права розвивався у двох взаємообумовлених напрямках: з одного боку, воно прагнуло притягнути до відповідальності осіб, що вчинили найтяжчі міжнародні злочини; з іншого – гарантувати цим особам справедливий судовий розгляд, відповідний стандартам, виробленим у системі міжнародного права прав людини. Паралельно поступово формувалось усвідомлення того, що система кримінального правосуддя, яка ігнорує потреби та права потерпілих, не є структурно повноцінною.

Повертаючись до практики Нюрнбернського трибуналу 1945 р., можна спостерігати, що у ст. 7 свого Статуту, він заклав фундаментальний прецедент: особи, незалежно від їх офіційного статусу, несуть індивідуальну кримінальну відповідальність за злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності. У той же час, Нюрнберзький трибунал, незважаючи на деяку обмеженість процесуального регулювання, надав обвинуваченим на захисника та право бути почутим. Потерпілі у тодішньому процесі залишались за межами процесуального поля, виступаючи як свідки [76].

Така практика зберігалась і під час діяльності *ad hoc* трибуналів – МКТЮ та МКТР, хоча можна визнати, що ці трибунали здійснили суттєвий поступ у кодифікуванні процесуальних гарантій обвинуваченого. Справжній злам відбувся з ухваленням Римського статуту 1998 р., який вперше в історії міжнародного кримінального правосуддя визнав потерпілих повноправними учасниками провадження, наділивши їх правом участі, правом на представництво та правом на відшкодування шкоди.

Стандарти справедливого розгляду суду в міжнародному праві мають багаторівневу нормативну структуру. Основоположними документами, які мають універсальний характер є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (далі – МПГПП) та Загальна декларація прав людини 1948 р.. Право на справедливий розгляд і публічний розгляд справи незалежним і неупередженим судом, презумпцію невинуватості, а також мінімальні процесуальні гарантії обвинуваченого закріплюються у ст. 14 МПГПП та ст. 10-11 Загальної декларації з прав людини 1948 р. [97, 98].

На регіональному рівні такі права представлені Європейською конвенцією з прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ), а саме ст. 6 цієї Конвенції виступає, на наше переконання, найбільш деталізованим стандартом права справедливого розгляду у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Попри те, що ЄКПЛ формально не є обов'язковою для міжнародних трибуналів, зважаючи на обмежений характер дії норми та саму юрисдикцію ЄСПЛ,

її стандарти суттєво вплинули на формування процесуального права МКТЮ, МКТР, МКС та ін. [99].

Статути названих трибуналів також передбачають основні процесуальні права сторін. Крім того, важливими джерелами також виступають Основні принципи ООН, що стосуються незалежності судових органів 1985 р., Декларація ООН про основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою 1985 р., а також Основні принципи і керівні положення ООН щодо права на засоби правового захисту та відшкодування для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень гуманітарного права, що відображаються резолюцією ГА ООН 60/147, 2005 р. [100].

Їх порівняльний аналіз дозволяє виявити певну еволюцію нормативного регулювання. Нюрнберзький статут у собі містив мінімальний набір процесуальних гарантій, наприклад, право отримати копію обвинувального акту рідною мовою, право на захисника, право давати показання на користь власного захисту, не передбачаючи будь-яких процесуальних прав потерпілих.

Статути МКТЮ (с. 21) та МКТР (с. 20) можна сказати імплементували стандарт, передбачений ст. 14 МПГПП, при цьому деталізувавши мінімальні гарантії. Серед них: право бути проінформованим про обвинувачення рідною мовою, право мати достатній час та засоби для підготовки захисту, право спілкуватись з захисником, право бути присутнім на судовому засіданні, право допитувати свідків обвинувачення, право на безкоштовного перекладача, право не свідчити проти себе. З потерпілими вбачається зовсім інша ситуація. Вони мали досить обмежену роль у процесі, а саме лише могли виступати свідками. Також було зазначено, що з метою їх захисту, можливі були й закриті судові провадження [97, 72, 74].

Революційний крок зробив Римський статут 1998 р. Його ст. 67 кодифікувала досить розгорнутий перелік прав обвинуваченого, а п. 3 ст. 68 вперше надала потерпілим право представляти свої інтереси та погляди безпосередньо як учасникам провадження. Ст. 75 запровадила механізм відшкодування шкоди через суд, а с. 79 – Цільовий фонд для жертв. Таким чином, Римський статут створив принципово нову, дуалістичну модель, у якій провадження слугує як притягненню

винного до відповідальності, так і забезпеченню справедливості для потерпілих [40, 101].

Презумпція невинуватості є наріжним каменем справедливого судового розгляду. У системі міжнародних трибуналів вона закріплена у п.3 ст. 21 Статуту МКТЮ, п.3 ст. 20 Статуту МКТР та ст. 66 Римського статуту [40, 72, 74]. Зміст цієї гарантії охоплює щонайменше три взаємопов'язані елементи: 1) тягар доведення вини лежить на обвинуваченні; 2) стандарт доведення – “поза розумним сумнівом”; 3) будь-який сумнів має тлумачитись на користь обвинуваченого.

У справі *Prosecutor v. Tadić* МКТЮ у рішенні Апеляційної палати 1999 р. підтвердив, що стандарт “поза розумний сумнівом” є невід'ємним елементом міжнародного кримінально-процесуального права. До того ж, МКТЮ опрацював доктрину “спільного злочинного задуму”, яка дозволяє засуджувати осіб за участь у колективному злочинному підприємстві [20].

Водночас у п. 1 ст. 38 Статуту МКТЮ та ст. 66 Римського статуту прямо забороняється будь-яке покладення тягара доведення невинуватості на обвинуваченого, включаючи латентні форми: виникло обговорення щодо того, чи не суперечить процедура підтвердження обвинувачень, відповідно до ст. 61 Римського статуту, цій гарантії, оскільки вона передбачає нижчий стандарт – “достатні підстави вважати”. У свою чергу, МКС роз'яснив, що цей стандарт застосовується виключно на досудовій стадії провадження і не є остаточним визначенням вини [102].

Право обвинуваченого на захист теж є комплексною категорією, оскільки воно включає в себе захисника за власним вибором, право на безкоштовну юридичну допомогу у разі відсутності коштів, право на достатній час та засоби підготовки захисту та право на конфіденційність у спілкуванні із захисником. У Римському статуті вищенаведене закріплено у ст. 67(1)(b)(d) [40].

Особливої уваги потребує право на розкриття доказів. Ст. 67 Римського статуту зобов'язує прокурора якнайшвидше розкрити захисту будь-які докази, що виправдовують або пом'якшують відповідальність обвинуваченого [40]. Так, у справі *Prosecutor v. Lubanga* 2008 р. Суд встановив, що систематичне порушення

цього обов'язку прокурором може призвести до зупинення провадження як такого, що суперечить праву справедливого розгляду. Це рішення стало прецедентним та наочно показало, що права обвинуваченого є реальними та дієвими, а не працюють лише в теорії [45].

Право на розгляд справи без невинуваних затримок закріплене як у Статуті МКТЮ (ст. 21), так і в Римському статуті (ст. 67), але у практиці виникали системні труднощі у його реалізації. Довготривалість процесів Мілошевича та Караджича стала викликом для репутації МКТЮ. Своєю чергою, МКС у справі Ruto and Sang 2013 р. намагався знайти баланс між прискоренням процесу та правом на присутність підсудного, постановивши, що систематична відсутність обвинуваченого не може бути виправдана лише прагненням до процесуальної економії. Апеляційна палата підкреслила, що хоча гнучкість у графіку засідань можлива, вона не повинна перетворювати судовий процес на заочний, оскільки це підірве саму суть міжнародного правосуддя [104].

Трансформація статусу потерпілих, є, мабуть, найбільш яскравою у ході розвитку міжнародного кримінального процесу за останні десятиліття та пройшла декілька виразних етапів.

Перший етап, період діяльності Нюрнберзького та Токійського трибуналів, ознаменувався тим, що потерпілі взагалі не мали самостійного процесуального статусу. Впринципі, це можна пояснити тим, що масштаб злочинів та жертв унеможлилювали навіть постановку питання про участь потерпілих у процесі, як окремих суб'єктів. Факт страждання мільйонів людей слугував доказовою базою, яку використовувала сторона обвинувачення, але самі потерпілі прямої участі у ньому не брали. До того ж, Токійський трибунал не передбачав механізмів відшкодування шкоди [105].

Другий етап стосується часу функціонування МКТЮ та МКТР. Він характерний тим, що тоді потерпілі брали участь переважно у якості свідків. Зміст Правил процедури та доказів обох трибуналів дозволяв судовим камерам запрошувати або дозволяти державам, організаціям чи особам виступати як *amices curiae* з окремих питань. Жертви могли подавати заяви про вплив злочину при

призначенні покарання. Утім, це не формувало самостійного процесуального статусу: участь потерпілих залишалася цілком дискреційною [92].

На третьому етапі, який можна віднести у хронологічні рамки заснування МКС та теперішнього часу, відбулося концептуальне переосмислення ролі потерпілих у судовому процесі. Ст. 68 Римського статуту надає потерпілим право представляти свої погляди та інтереси на всіх стадіях провадження, де це є доречним, ст. 75 надає право на відшкодування шкоди, а ст. 79 – доступ до Цільового фонду для жертв [40].

Право потерпілих брати участь у провадженні можна виокремити у кілька його форм: 1) подання письмових заяв та зауважень; 2) участь у слуханнях; 3) у особливих ситуаціях – ставлення питань свідкам через свого представника. Однак, як виявилось, реалізація таких справ має свої труднощі.

Як зазначалось раніше, основна проблема полягає в тому, що участь тисяч потерпілих або навіть десятків може призвести до неефективності здійснення правосуддя. МКС вирішив цю проблему через механізм колективного представництва, через який судові камери можуть призначати спільного представника для груп потерпілих.

Досвід справи Lubanga виявив глибинні вади в моделі ідентифікації потерпілих. Навіть попри подальші реформи МКС, спрямовані на цифровізацію та спрощення процедур, системна проблема “ієрархізації” залишається актуальною. Правосуддя досі ризикує стати привілеєм тих, хто має доступ до технологій та юридичного представництва, залишаючи найбільш ізольовані групи потерпілих у статусі “невидимих” для суду.

Право на відшкодування шкоди регламентується ст. 75 Римського статуту в частині, де надає МКС повноваження видати наказ про відшкодування безпосередньо проти засудженого, а ст. 79 Статуту разом з Правилом 98 Правил процедури і доказів регулюють роль Цільового фонду для жертв як виконавчого органу [40, 106].

Перше в історії МКС рішення щодо принципів відшкодування шкоди було ухвалено 7 серпня 2012 р. у справі Prosecutor v. Lubanga Dyilo. Судова камера I

встановила принципи і процедури відшкодування та доручила Цільовому фонду зібрати пропозиції від потерпілих щодо форм компенсації. Апеляційна камера у 2015 р. скасувала частину рішення, суттєво розширивши визначення кола потерпілих, які мають право на відшкодування [103, 107].

У справі *Prosecutor v. Katanga* 2014-2017 р. Був ухвалений перший індивідуальний наказ про відшкодування шкоди для кожного з 297 визнаних потерпілих у розмірі 250 USD. Незважаючи на символічність суми, рішення є важливим прецедентом, що підтвердив, що навіть у разі неплатоспроможності засудженого суд зобов'язаний визначити форму і розмір відшкодування [108].

У справі *Prosecutor v. Ntaganda* 2021 р. Судова палата МКС надала широке тлумачення кола потерпілих, включаючи “непрямих жертв” – осіб, які зазнали шкоди внаслідок злочинів проти прямих жертв. Наказ також ввів поняття “міжпоколінної шкоди” для дітей прямих жертв. Це рішення суттєво розширює сферу застосування ст. 75 і має значний вплив на майбутні провадження [109, 110, 111].

Системним обмеженням відшкодувального механізму є проблема неплатоспроможності засуджених. Більшість осіб, засуджених МКС, не мають активів, достатніх для виплати відшкодування. Цільовий фонд для жертв покликаний заповнити цю прогалину, але його ресурси залежать від добровільних внесків держав-учасниць, що робить реалізацію права на відшкодування ситуативною і нестабільною [112, 113].

Ст. 68 Римського статуту зобов'язує суд вживати належних заходів для захисту безпеки, фізичного та психологічного благополуччя, гідності та приватності потерпілих і свідків. При цьому прямо застерігається, що ці заходи не повинні суперечити правам обвинуваченого та вимогам справедливого й неупередженого розгляду [40].

МКТЮ та МКТР розробили розгалужену систему захисту свідків, включаючи: псевдоніми, розмиття зображення та зміну голосу при відеозаписі показань, засідання в закритому режимі та географічне переселення свідків у загрозованих ситуаціях. МКС успадкував у своїй майбутній діяльності ці практики та доповнив їх

з урахуванням особливостей кримінальних злочинів сексуального насильства [72, 74].

Прецедентне значення має справа *Prosecutor v. Furundžija*, яка вирішувалась МКТЮ у 1998 р., в ній суд розробив стандарти захисту жертв сексуального насильства під час допиту, запровадивши концепцію “rape shield”. Цей підхід забороняє дискредитацію потерпілих через питання про їхнє приватне життя чи сексуальну поведінку в минулому. Згодом ці напрацювання були відтворені і у правилі 70 Правил процедур і доказів МКС [106].

Еволюція процесуальних стандартів у системі міжнародних трибуналів відображає поступовий перехід від мінімальної моделі гарантій Нюрнберзького та Токійського трибуналів до кодифікованого каталогу прав у статутах МКТЮ і МКТР, а згодом до дуалістичної конструкції Римського статуту, яка поєднала захист прав обвинуваченого з можливістю участі потерпілих у провадженні. Водночас між цими елементами зберігається певна асиметрія: права обвинуваченого закріплені як мінімальні процесуальні гарантії, тоді як участь потерпілих значною мірою залежить від судової дискреції. Це може вказувати на незавершеність еволюції процесуального статусу потерпілих у міжнародному кримінальному правосудді та зумовлює потребу в подальшому уточненні мінімальних гарантій їх участі у провадженні.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ТРИБУНАЛІВ У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.

3.1. Міжнародно-правова природа Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України та його місце в системі міжнародного кримінального правосуддя.

Збройна агресія РФ проти України, яка розпочалась 2014 року у Східній частині України, а 24 лютого 2022 року набула повномасштабного характеру поставила усю міжнародну спільноту перед низкою безпрецедентних викликів, у тому числі з одним із них стикнулось міжнародне правосуддя. Коли постало питання про притягнення до відповідальності винуватців за злочин агресії, виявилось, що жоден з діючих міжнародних судових механізмів наразі не здатний реалізувати свою юрисдикцію щодо цього злочину в цих умовах, зокрема МКС, до компетенції якого входить судити за розв'язання агресії, що прямо передбачено у Римському статуті 1998 р. Ця прогалина стала своєрідною рушійною силою у напрямку створення принципово нової інституції – Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України (далі – Спецтрибунал), правова природа якої та її процесуальна архітектура є предметом розгляду цього підрозділу.

Перш за все, необхідно з'ясувати, що являє собою злочин агресії та більш точно зрозуміти його природу. Злочин агресії не зовсім нове поняття у сфері міжнародного права. Він має свої концептуальні витоки ще з часів функціонування Нюрнберзького процесу, що вперше на той момент визнав цей злочин міжнародним та міг судити за розв'язання агресивної війни осіб, які входили до вищого військово-політичного керівництва відповідальних за це. Тобто його природа прямо пов'язана з так званим “leadership crime”. У подальшому Комісією з міжнародного права ООН такий злочин було визнано нормою *jus cogens*, а Резолюція ГА ООН 3312

1974 р. закріпила універсальне визначення акту агресії, ставши відправною точкою для наступних кодифікаційних зусиль. [114].

Нормативне закріплення злочину агресії в системі МКС відбулось через Кампальські поправки до Римського статуту, прийняті на Оглядовій конференції 2010 р. у Кампалі [143]. Стаття 8 bis, введена цими поправками, визначає злочин агресії як планування, підготовку, ініціювання або здійснення особою, яка здатна здійснювати ефективний контроль над державною політикою або спрямовувати її, акту агресії, що за своїм характером, серйозністю та масштабом є явним порушенням Статуту ООН [41]. Варто зазначити, що Кампальські поправки набрали чинності у 2018 р. після рішення Асамблеї держав-учасниць. Станом на 2025 р. їх ратифікували лише 49 із 125 держав-учасниць Римського статуту, причому серед держав, що їх не ратифікували, перебувають Франція та Велика Британія – постійні члени Ради Безпеки ООН [с. 12, 118]. Така ситуація свідчить про те, що юрисдикційна прогалина щодо злочину агресії є структурно двошаровою: вона зумовлена як загальними обмеженнями ст. 15 bis щодо держав-неучасниць Статуту, так і обмеженою ратифікаційною базою поправок у межах самої системи МКС [с. 12, 144].

Юрисдикційні обмеження МКС щодо злочину агресії у контексті збройної агресії проти України впливають із нормативної конструкції ст. 15 bis, зокрема пунктів 4–5 Римського статуту, які істотно звужують можливість здійснення Судом юрисдикції щодо держав, що не є учасницями Статуту. Відповідно до неї, МКС не може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії за прокурорською ініціативою або за направленням держави-учасниці, якщо держава-агресор не є учасницею Статуту. Виняток передбачений лише для направлень Ради Безпеки ООН (ст. 15 ter). Однак цей шлях є апріорі заблокованим через право вето РФ. Хоча Законом України № 3909-IX від 21 серпня 2024 р. Римський статут разом з Кампальськими поправками було ратифіковано [145], статут набрав чинності для України 1 січня 2025 р., а Кампальські поправки щодо злочину агресії – 25 жовтня 2025 р. [146]. Принципово те, що ратифікація Кампальських поправок Україною не усуває юрисдикційного обмеження щодо Росії за ст. 15 bis. Норма є несиметричною – вона

вимагає участі у Статуті держави-агресора, а не потерпілої. Принцип незворотності (ст. 24 Статуту) є додатковим обмеженням, незалежним від питання ратифікації [40].

Спроба подолати цю прогалину шляхом внутрішнього реформування МКС виявилась безрезультатною. У липні 2025 р. відбулась перша в історії спеціальна сесія Асамблеї держав-учасниць МКС, присвячена виключно питанню злочину агресії. Ініціативу щодо гармонізації юрисдикції МКС, що дозволила б переслідувати злочин агресії незалежно від участі держави-агресора в Статуті, підтримала коаліція держав [145, с. 12]. Водночас під процедурним тиском впливових держав розгляд запропонованих змін до ст. 15 bis було відтерміновано до 2029 р., обумовивши це необхідністю попередньої ратифікації Кампальських поправок двома третинами держав-учасниць. Цей досвід ілюструє структурну інертність інституційної архітектури МКС до суттєвих нормативних змін. Навіть за наявності широкої підтримки реформ консенсусний механізм прийняття рішень є ригідним. Зазначена обставина підтверджує, що шлях до ліквідації юрисдикційного розриву через внутрішнє реформування МКС залишається справою довгострокової перспективи, що додатково обґрунтовує необхідність зовнішнього спеціалізованого механізму.

Юридична природа Спецтрибуналу є предметом наукової дискусії. Міжнародно-правовою підставою для його заснування стала Угода між Радою Європи та Україною, підписана 25 червня 2025 р. у Страсбурзі, Статут якої є її невід'ємним додатком [48]. Верховна Рада України ратифікувала Угоду 15 липня 2025 р. [51]. Участь широкого кола держав забезпечується через механізм Розширеної часткової угоди (ЕРА) Ради Європи, що дозволяє долучатись як членам Ради Європи, так і третім країнам. Легітимаційна архітектура Трибуналу є багаторівневою і не вичерпується двостороннім договором. Важливим додатковим елементом є послідовна позиція Генеральної Асамблеї ООН, виражена у низці резолюцій, що констатують порушення Росією норм Статуту ООН та підтримують принцип притягнення до відповідальності: A/RES/68/262 (2014), A/RES/ES-11/1 (2022), A/RES/77/109 (2022), A/RES/ES-11/6 (2023) та A/RES/79/284 (2025) [146, с. 14]. Хоча жодна з цих резолюцій не надає Трибуналу прямого мандата, на відміну,

наприклад, від A/RES/57/228, якою схвалено заснування Надзвичайних палат Камбоджі, сукупно вони утворюють нормативно-легітимацийне тло, яке в доктрині міжнародного права може характеризуватись через поняття *tacit acquiescence* – мовчазного узгодження широкого кола держав. Відтак Трибунал не потребує прямого мандата ГА ООН, спираючись на достатню сукупну легітимацію.

З огляду на відсутність прямих аналогів у практиці міжнародного кримінального правосуддя, правова природа Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України не може бути повністю зведена до жодної з уже відомих моделей. Він не є класичним трибуналом *ad hoc* на зразок МКТЮ чи МКТР, оскільки його створення не ґрунтується на резолюції Ради Безпеки ООН, ухваленій на підставі Глави VII Статуту ООН. Водночас він не є гібридним трибуналом у традиційному розумінні, оскільки його модель не передбачає повного поєднання міжнародного й національного судового компонентів, характерного, наприклад, для Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне. Так само він не може бути ототожнений із постійним договірним судом на зразок МКС, адже створюється для конкретної ситуації та має обмежену предметну юрисдикцію.

Характеристика Спеціального трибуналу як судового органу *sui generis* потребує врахування й її альтернативних інституційних моделей, які розглядалися раніше. Аналіз цих альтернатив дозволяє краще з'ясувати, чому обрана модель є не лише компромісною, а й єдино реалізованою в умовах наявних правових і конституційних обмежень.

Перша модель передбачала створення повністю міжнародного трибуналу на підставі угоди між ООН та Україною. Її перевага полягала у тому, що трибунал такого типу міг би забезпечити високий рівень міжнародної легітимації через зв'язок із системою ООН. Водночас його практична реалізація була б ускладнена залежністю від політичної підтримки в межах ООН, зокрема від позиції Ради Безпеки або необхідності формального схвалення Генеральною Асамблеєю. Враховуючи право вето Російської Федерації та відсутності достатнього консенсусу така модель не виглядала практично досяжною у прийнятні строки.

Друга модель полягала у створенні інтернаціоналізованого, або гібридного, трибуналу в межах правової системи України. Однак така конструкція наштовхувалася на істотні конституційні обмеження. Зокрема, ст. 125 Конституції України містить заборону на створення надзвичайних та особливих судів, що могло б поширюватися і на гібридний спеціальний трибунал. Також щодо такої моделі варто наголосити на тому, що внесення змін до Конституції у період воєнного стану є неможливими. Крім того, відповідно до ЗУ “Про судоустрій та статус суддів” 2016 р., суддею в Україні може бути лише громадянин України, що унеможливило б повноцінне залучення іноземних суддів до складу такого органу [с. 213-215, 148]. Можна побачити, що проблема гібридної моделі полягала не лише у складності її політичного погодження, а й у її потенційній несумісності з конституційною моделлю судоустрою України. Це могло поставити під сумнів неупередженість і міжнародну легітимність механізму, а також обмежити кількість держав, готових визнавати його юрисдикцію та співпрацювати з ним.

Третя модель, яка зрештою була покладена в основу Спеціального трибуналу, передбачає його створення через угоду між Україною та Радою Європи. Така конструкція дозволяє уникнути включення Трибуналу до судової системи України, а отже, знімає основне конституційне застереження. Сукупно вона не потребує рішення Ради Безпеки ООН, що мінімізує ризик блокування через право вето. Механізм Розширеної часткової угоди створює можливість для участі не лише держав-членів Ради Європи, а й третіх держав, що розширює потенційну основу міжнародної підтримки.

Отже, вибір моделі Спеціального трибуналу можна розглядати не лише як політико-правовий компроміс, а як результат послідовного оцінювання доступних інституційних варіантів з урахуванням міжнародно-правових, конституційних та практичних обмежень. Саме це дозволяє розглядати його природу як судового органу *sui generis*.

Враховуючи наведене, Спеціальний трибунал можна характеризувати як договірний міжнародний судовий орган *sui generis*, що функціонує в рамках Ради Європи через механізм Розширеної часткової угоди. Його особливість полягає у

поєднанні ситуативного мандата, договірної основи між Україною та регіональною міжнародною організацією, можливості ширшого залучення держав поза механізмом Ради Безпеки ООН, а також вузької предметної юрисдикції, зосередженої виключно на злочині агресії. Як зазначає С. Бурма, Трибунал поєднує універсальність легітимації, вузьку спеціалізацію, підтримку держав-глобальних акторів та імперативний характер самого злочину [с. 17, с. 144]. Такий підхід дає підстави розглядати його не як відступ від засад міжнародного кримінального правосуддя, а як інституційну відповідь на юрисдикційні обмеження чинних міжнародно-правових механізмів. Як справедливо зазначають Г. Нуріджанян та ряд інших науковців, Спецтрибунал є першим трибуналом, заснованим під егідою Ради Європи, і найімовірніше стане першим міжнародним судом, що переслідуватиме конкретно злочин агресії після Нюрнберзького та Токійського процесів [119, 120]. Механізм ЕРА дозволяє державам-членам Ради Європи та третім країнам долучитись до роботи Трибуналу, що забезпечуватиме широку міжнародну підтримку [121].

Предметна юрисдикція Спецтрибуналу обмежується виключно злочином агресії, визначеним відповідно до ст. 8 bis Римського статуту та Резолюції ГА ООН 3314 1974 р., а саме плануванням, підготовкою, ініціюванням або здійсненням акту агресії, який за своїм характером, серйозністю та масштабом є явним порушенням Статуту ООН [114]. Статут трибуналу не встановлює часового обмеження юрисдикції *dies ad quem*, що означає її потенційне поширення на події, які мають свій початок з 2014 р. [122, 123]. Питання часової юрисдикції залишається дискусійним, проте більшість правників схиляється до того, що наявність у Статуті посилань на всі відповідні резолюції ГА ООН починаючи з 2022 р. не виключає охоплення й більш ранніх актів агресії.

Персональна юрисдикція Трибуналу поширюється на осіб, які несуть найбільшу відповідальність за злочин агресії проти України, концепцію якої було впроваджено гібридним судом по Сьєрра-Леоне. У Статуті зазначено, що до таких осіб належать передусім особи вищого політичного та військового керівництва Росії та Білорусі. Станом на грудень 2025 р. Директорка Amnesty International в Україні

Вероніка Сенцов-Велч підтвердила, що первинні розслідування будуть сфокусовані на приблизно 20 вищих посадових осіб Росії [124]. Питання про можливе притягнення до відповідальності Олександра Лукашенка залишається відкритим у зв'язку з визнанням Білорусі державою-співучасницею у розв'язанні та веденні війни [11].

Особливої уваги заслуговує питання розгляду справ *in absentia*. У ході переговорів у Core Group воно стало найбільш дискусійним. Законодавство України допускає розгляд справ заочно, тому Україна наполягала на їх включенні, тоді як ряд держав з традиційних міжнародно-правових поглядів висловлювали свої застереження з огляду на процесуальні гарантії справедливого розгляду та негативний досвід СТЛ. Зрештою, Статут Спецтрибуналу допускає обмежену можливість заочного провадження за суворих процесуальних умов, що є ситуативним вирішенням, продиктованим реалістичною оцінкою ймовірності добровільної явки підсудних [125].

Організаційна структура Спеціального трибуналу загалом відтворює усталену для міжнародного кримінального правосуддя модель судової інституції: Досудова палата діє у складі одного судді, Судова палата – трьох суддів, а Апеляційна палата – п'яти суддів [122]. Формування списку суддів із урахуванням досвіду, професійної компетентності, географічного та гендерного балансу, а також представництва різних правових систем свідчить про прагнення забезпечити міжнародний характер і неупередженість Трибуналу.

Нормативна база Трибуналу утворює ієрархічно впорядковану систему: первинний рівень – Статут і Правила процедури і доказування; вторинний – застосовні міжнародні договори, норми звичаєвого міжнародного права, загальні принципи права; субсидіарний – матеріальне кримінальне право України щодо злочину агресії при прогалинах у праві [с. 16, 145]. Включення українського кримінального права як субсидіарного джерела є концептуально важливим: воно відображає те, що юрисдикція Трибуналу ґрунтується на територіальній юрисдикції України, та надає гнучкість у правозастосуванні, яка не суперечить принципу законності.

Додатковим свідченням інституційної зрілості Трибуналу є закріплення у ст. 42(4) Статуту права суддів висловлювати окремі або відмінні думки в апеляційному провадженні [122]. Такий механізм наближає його до процесуальних стандартів інших міжнародних судових установ і забезпечує можливість фіксації альтернативних правових позицій у складних питаннях тлумачення та застосування міжнародного кримінального права.

Щодо місця Спецтрибуналу в системі міжнародного кримінального правосуддя, то згідно зі ст. 46 Статуту, він є комплементарним до МКС [123]. Якщо МКС розглядає та вирішує справи за вчинення злочину геноциду, воєнних злочинів та злочину проти людяності, то Спецтрибунал натомість заповнює конкретну юрисдикційну прогалину, пов'язану з неможливістю МКС притягнути до відповідальності за злочин агресії у нашому випадку. Тут слід навести слушну думку в *Yale Journal of International Law*, яка каже, що Спецтрибунал свого роду є “перехідним механізмом заповнення прогалини”, покликаний зберегти нормативну центральність МКС як єдиного постійного міжнародного кримінального суду [118]. Така характеристика відображає не лише особливості правового статусу Спеціального трибуналу, а й його функціональне призначення. Тим вона дозволяє окреслити межі, у яких слід оцінювати доцільність його заснування та прогнозувати його вплив на архітектуру міжнародного кримінального правосуддя загалом.

Фінансування трибуналу здійснюватиметься за рахунок держав-учасниць ЕРА та добровільних внесків. Станом на січень 2026 р. ЄС виділив 10 млн. Євро на діяльність Спеціальної підготовчої команди Трибуналу, що здійснює інституційної та правової бази [127]. Нідерланди підтвердили готовність прийняти Трибунал на підготовчому етапі в Гаазі. Фактичний початок роботи очікується у 2026-2027 рр. [128].

Таким чином, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України можна розглядати як інституційне утворення *sui generis*, поява якого зумовлена структурними обмеженнями чинних механізмів міжнародного кримінального правосуддя. Широка участь держав через механізм ЕРА, підтримка ЄС та розміщення в Гаазі формують передумови його інституційної стійкості. У той же

час, ефективність Трибуналу залежатиме не лише від його нормативної архітектури, а й від готовності держав до співпраці, забезпечення виконання його рішень, належного фінансування та формування доказової бази в умовах триваючого збройного конфлікту. Саме ці питання потребують подальшого аналізу в наступних підрозділах.

3.2. Правові виклики реалізації наказів на арешт у контексті інституту імунітетів посадових осіб.

Питання реалізації ордерів на арешт осіб, яким надано міжнародний судовий мандат на переслідування є найгострішою системною проблемою кримінального правосуддя. Суперечність між принципом індивідуальної відповідальності вищих посадових осіб та інститутом імунітетів вищих посадових осіб держав, що являється нормою міжнародного права, досі залишається не вирішеною у повному обсязі ані теориточно, ані практично. Будь-яке дослідження цього питання потребує методологічної обережності: як позиція про “автоматичну” незастосовність імунітетів перед усіма міжнародними судами, так і позиція про їх абсолютний і беззастережний характер навіть у контексті злочинів *jus cogens* є доктринально спрощеними і не відображають сучасного стану міжнародного права.

Доктрина поділяє імунітети на два різновиди, що відрізняються за правовою природою, суб'єктним складом та часовими межами дії. Функціональний імунітет поширюється на офіційні дії, вчинені особою під час виконання державних функцій, і зберігається навіть після залишення посади, оскільки за своєю природою пов'язаний не стільки з особою, скільки з державою та здійсненням її суверенних повноважень. Відтак будь-який позов до колишнього чиновника за його офіційні дії означав би, по суті, позов до держави. Натомість особистий імунітет надається обмеженому колу найвищих посадових осіб держави, а саме главі держави, главі уряду та міністру закордонних справ, і діє лише протягом перебування на посаді,

однак має абсолютний характер за обсягом охоплення, поширюючись як на офіційні, так і на приватні дії [128, 129].

Нормативне підґрунтя інституту імунітетів посадових осіб у міжнародному праві утворює низка джерел різного рівня. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. закріплює імунітет дипломатичних представників [148]; Конвенція про спеціальні місії 1969 р. поширює аналогічний захист на тимчасові офіційні місії [149]; Конвенція про попередження злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, та покарання за них 1973 р. містить окремий режим захисту вищих посадовців [150]. На рівні звичаєвого міжнародного права особистий імунітет «трійки» є загальновизнаним і не має єдиного кодифікованого закріплення. Важливим документом у цьому контексті є і Проект статей КМП ООН про імунітет посадових осіб держави від іноземної кримінальної юрисдикції, прийнятий у першому читанні у 2022 р. [151], у якому систематизуються позиції щодо *ratio* обох різновидів імунітетів, хоча питання про виключення з імунітету у разі злочинів *jus cogens* залишається в ньому відкритим через відсутність консенсусу між державами.

Показовою для розуміння цієї проблеми має рішення МС ООН у справі *Congo v. Belgium* 2002 р., у якій Суд підтвердив, що чинний на той час міністр закордонних справ користується повним особистим імунітетом від кримінальної юстиції. Водночас Суд окреслив та надав роз'яснення щодо тих ситуацій, у яких притягнення до відповідальності таких осіб є можливою: 1) в судах власної держави після надання нею згоди; 2) у судах держав після залишення посади; 3) після відмови власної держави від імунітету; 4) перед певними міжнародними кримінальними судами [129]. У сьогоdnішньому контексті, остання з цих ситуацій є концептуально центральною для оцінки ордерів на арешт, виданих міжнародними трибуналами.

Водночас рішення *Congo v. Belgium* містить принципову невизначеність, що породила тривалу доктринальну дискусію: МС ООН не надав критеріїв для ідентифікації “певних міжнародних кримінальних судів”, не розкрив правового джерела, на підставі якого такі суди звільнені від дотримання норми про особистий імунітет, і не вказав, чи має ця категорія відкритий або вичерпний характер. Суд лише згадав МКС та *ad hoc* трибунали ООН як приклади, не здійснивши

нормативного обґрунтування виключення. Цю прогалину помітила частина суддів ще в особливих думках до рішення: судді Гігінс, Кейманс і Бюргенталь критикували диктум за недостатнє розкриття правового механізму. З доктринальної точки зору, зазначена невизначеність є джерелом значної правової нестабільності, яка залишає відкритим питання про те, чи поширюється четвертий виняток на Спецтрибунал щодо злочину агресії проти України, а якщо так – то на яких підставах.

Інша вісь правової напруги проходить між нормами самого Римського статуту. Суперечність між ст. 27 Римського статуту, яка встановлює “нерелевантність офіційного статусу” та скасовує будь-який імунітет від юрисдикції МКС, та ст. 98, яка забороняє Суду надсилати запити про передачу осіб, що суперечили б зобов'язанням щодо імунітету третіх держав, дала про себе знати у найбільш резонансних справах. Це означає, що щодо посадових осіб держав, які не є учасниками Римського статуту, постає питання співвідношення ст. 27 та ст. 98 Статуту із нормами звичаєвого міжнародного права про особистий імунітет “трійки”, що стало одним із центральних предметів дискусії у справі Аль-Башира. Відтак між ст. 27 та ст. 98 утворюється системна асиметрія: усередині системи МКС ст. 27 діє повною мірою, тоді як щодо відносин із зовнішніми державами ст. 98 відновлює звичаєво-правові норми про імунітет.

Найяскравішим прикладом такої асиметрії стала справа Аль-Башира. У ній ордер на арешт президента Судану, виданий МКС у 2009 р., залишився невиконаним попри численні візити Аль-Башира до держав-учасниць Римського статуту. МКС констатував факт невиконання щодо Йорданії, Малаві, Чаду та інших держав, що надали йому можливість перебувати на своїх територіях без затримання, але це мало практичних наслідків [132]. У рішенні у справі про невиконання Йорданією 2019 р. Апеляційна палата МКС висловила позицію, що ст. 27 виключає дію особистого імунітету навіть у відносинах між МКС і державами-учасницями щодо посадовців третіх держав [137]. Це рішення, ухвалене незначною більшістю голосів, викликало серйозні заперечення. Так, судді Моро та Голдман виклали незгідні думки, в яких підкреслили, що Апеляційна палата не обґрунтувала, яке конкретне джерело

міжнародного права дозволяє відступити від звичаєво-правової норми про особистий імунітет глави держави, і що таке відступлення потребує більш надійного нормативного підґрунтя, ніж просте посилання на “міжнародний характер” Суду. Ця дискусія є показовою, адже навіть усередині самого МКС відсутній консенсус щодо правового механізму виключення особистого імунітету.

Така ж сама проблема виникла у зв'язку з ордером на арешт Путіна, виданим Палатою попереднього провадження МКС ІІ 17 березня 2023 р. за воєнні злочини – незаконну депортацію та переміщення дітей з окупованих територій України відповідно до ст. 8(2)(a) (vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту [131]. У вересні 2024 р. Путін відвідав Монголію, яка є державою-учасницею Римського статуту, але так не виконала свого обов'язку щодо арешту та передачі голови РФ. У зв'язку з цим, МКС констатує невиконання Моголією свого зобов'язання та передає справу до Асамблеї держав-учасниць [133]. Схожа ситуація склалась у жовтні 2025 р., коли Путін прибув на територію Таджикистану, яка також є державою-учасницею Римського статуту. Таджикистан виправдав свою відмову від арешту наявністю регіональних угод у рамках СНД, що гарантують “безпеку та безперешкодне” пересування глав держав, та стратегічним партнерством з Росією [135]. Судді МКС відхили ці аргументи, що є цілком передбачувано та правильно, також передавши справу до Асамблеї держав-учасниць.

Ця ситуація вказує на ключому вразливість МКС, адже він позбавлений власних виконавчих органів і цілковито залежить від добровільної співпраці держав-учасниць. Ст. 87 Римського статуту передбачає, що у разі невиконання державою запиту Суду, він може беручи до уваги факт невиконання цього зобов'язання направити справу до Асамблеї держав-учасниць, або, якщо справа направлена за рішенням Ради Безпеки ООН, то до самої неї. Однак жодних примусових наслідків це не тягне. Асамблея може лише прийняти рекомендацію, а Рада Безпеки відповідно до ст. 27 Статуту ООН заблокована правом вето Росії [40, 11]. З цього випливає, що хоча ці ордери стосуються воєнних злочинів, а не злочину агресії, їхня процесуальна доля є безпосереднім індикатором готовності держав

виконувати зобов'язання щодо арешту та передачі чинного глави держави, яка не є учасницею Римського статуту.

Аналіз аргументів Монголії та Таджикистану виявляє глибший правовий пласт, ніж проста відмова від виконання. Обидві держави по суті апелювали до принципу, що регіональні або двосторонні договірні зобов'язання створюють правову підставу для відмови від виконання запиту МКС відповідно до ст. 98(1) Римського статуту. Хоча такий аргумент є доктринально вразливим, адже зобов'язання щодо імунітету чинного глави держави, на які посилаються ці держави, виникають із звичаєвого міжнародного права, а не лише з регіональних договорів. Він засвідчує, що “прогалина виконання” має не лише політичний, а й нормативний вимір. Держави здатні конструювати юридично виглядаючі аргументи для обґрунтування відмови від співробітництва, що підриває системність обов'язку за ст. 86 Статуту.

Порівняльний аналіз підходів різних міжнародних трибуналів до питання імунітетів демонструє поступове формування певної нормативної лінії, хоча її остаточний характер залишається предметом обговорення. Спеціальний суд по Сьєрра-Леоне у справі *Prosecutor v. Charles Taylor* – перший прецедент видання ордера на арешт щодо чинного глави держави в системі міжнародного кримінального правосуддя, прямо відкинув посилання на особистий імунітет Тейлора ще в рішенні 2004 р. щодо попередньої скарги. Його Апеляційна палата у мотивах рішення посилалась на те, що Суд є “міжнародним” за своєю природою і що до нього застосовується виняток, передбачений у справі *Congo v. Belgium*. Надзвичайні палати Камбоджі визнавали жодних імунітетів незалежно від посадового статусу обвинувачених, що пояснювалось специфікою їхнього установчого акта та характером злочинів режиму “червоних кхмерів”. Також у справах всі підозрювані вже не перебували на своїх посадах на момент порушення провадження, що суттєво відрізняє їхній контекст від ситуації з ордерами МКС проти чинного президента.

Таким чином, у практиці міжнародних кримінальних судів і трибуналів простежується відносно послідовна тенденція до незастосування посадових

іmunітетів як перешкоди для притягнення особи до міжнародної кримінальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Найбільш усталеною ця тенденція є щодо функціонального іmunітету *ratione materiae*, оскільки міжнародне право поступово виходить із того, що офіційний характер дій не може сам по собі блокувати кримінальну відповідальність за геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, катування та інші злочини, які зачіпають фундаментальні інтереси міжнародного співтовариства. Щодо особистого іmunітету *ratione personae* чинних вищих посадових осіб ситуація залишається складнішою. У справі Taylor Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне дійшов висновку, що чинний глава держави не може посылатися на іmunітет перед міжнародним кримінальним судом, а Апеляційна палата МКС у справі Аль-Башира розвинула підхід, відповідно до якого міжнародне право не визнає особистого іmunітету глави держави перед міжнародними судами. Така диференціація є важливою для оцінки нормативного підходу Спецтрибуналу щодо злочину агресії проти України, оскільки саме злочин агресії найчастіше пов'язаний із діями найвищого політичного та військового керівництва держави.

Статут Спецтрибуналу щодо злочину агресії проти України у питанні іmunітетів обрав підхід, що відображає результат непростих переговорів між різними правовими позиціями держав-учасниць переговорного процесу. Стаття 23(4) Статуту закріплює відмову від функціонального іmunітету (*ratione materiae*) у прямій і безумовній формі [117]. Це відповідає усталеній практиці міжнародного кримінального правосуддя і є нормативно обґрунтованим через природу злочину агресії як порушення норм *jus cogens*: акти держави-агресора за визначенням є протиправними, отже їхнє вчинення в «офіційній якості» не може слугувати підставою для захисту. Стаття 4(2) Статуту додатково підкреслює, що посадове становище особи не звільняє від кримінальної відповідальності і не є підставою для пом'якшення покарання [117].

Стосовно особистого іmunітету (*ratione personae*) чинних глав держав, урядів та міністрів закордонних справ передбачений компромісний підхід, який у доктрині охарактеризовано як «відкладальну перешкоду» [125]. Відповідно до ст. 23(5) Статуту, якщо обвинувачення стосується особи, яка обіймає одну з цих посад, суддя

досудового провадження зобов'язаний зупинити затвердження обвинувального акту і наказати призупинити провадження до моменту, коли ця особа перестане обіймати відповідну посаду або коли Трибуналові буде надана відмова від імунітету. Цей підхід відповідає рішенню МС ООН у справі *Congo v. Belgium* у частині підтвердження особистого імунітету “трійки” і є нормативно коректним у межах чинного звичаєвого міжнародного права. Проте він відрізняється від позиції Апеляційної палати МКС у справі Аль-Башира, яка обстоювала незастосовність особистого імунітету перед МКС навіть щодо посадовців третіх держав. У свою чергу, Спецтрибунал обрав більш консервативний підхід, що, попри процесуальне відстрочення, зберігає можливість повноцінного переслідування після залишення особою посади.

Ключовою перевагою обраного підходу є те, що зупинення стосується лише затвердження обвинувального акту і формального порушення судового розгляду, але не самого розслідування. Збір і аналіз доказів, допити свідків, підготовка обвинувальних матеріалів і проекту обвинувального акту можуть тривати, однак щодо чинних глав держав, глав урядів і міністрів закордонних справ такі дії мають здійснюватися з урахуванням ст. 24(4) Статуту, тобто лише настільки, наскільки вони не становлять примусових заходів. Відтак “відкладальна перешкода” не є “імунітетом від відповідальності” в прямому сенсі, а лише тимчасовим процесуальним обмеженням, покликаним не розриватися із нормами звичаєвого міжнародного права. Її ефективність є не меншою, ніж у МКТЮ чи МКТР, де обвинувачені теж нерідко перебували на свободі роками після видання ордерів на арешт, але врешті постали перед судом.

Разом з цим серед експертів висловлюється критична позиція. Авторка EJIL: Talk! К. Геллер вказує, що існуюча практика МКС у справі АльБашира та Спеціального Суду по Сьєрра-Леоне у справі Тейлора, хоча й стверджували про незастосовність імунітету перед міжнародними судами, спиралась на недостатньо обґрунтовану логіку на посилення на міжнародний характер трибуналу без встановлення правового джерела, яке б дозволяло відступати від імунітетів [134]. Цю критику варто враховувати, адже вона має практичне значення для

Спецтрибуналу у питаннях легітимності. Так, його Статут має бути сприйнятий як достатньо обґрунтоване відступлення від норм звичаєвого права щодо особистого імунітету через широку міжнародну підтримку та контексту дотримання і захисту норм *jus cogens*.

У цьому контексті заслуговує на увагу і позиція КМП ООН, відображена у Проекті статей 2022 р.. Комісія утрималась від включення до Проекту норми, що прямо передбачала б виключення з імунітету у разі злочинів *jus cogens*, оскільки не було зафіксовано достатнього консенсусу між державами. Цей факт є симптоматичним: навіть на рівні кодифікаційного органу ООН питання залишається відкритим, що унеможлиблює беззастережне твердження про існування виключення з особистого імунітету у звичаєвому міжнародному праві. Такий стан речей водночас не означає, що подальший розвиток у напрямі цього виключення є нереалістичним. Він лише свідчить, що цей розвиток потребує чіткіших і ширше визнаних нормативних підстав, ніж ті, що є сьогодні.

Окремою проблемою реалізації ордерів на арешт є санкційний тиск на міжнародні судові інституції. Адміністрація Трампа у 2025 р. запровадила кілька хвиль санкцій проти посадових осіб МКС, спрямованих проти суддів та прокурорів у зв'язку з ордерами щодо посадовців США та Ізраїлю [136]. Ці дії створюють зовнішній тиск на незалежність міжнародного правосуддя і є окремим правовим викликом, відповідь на який колективно формували держави-учасниці на 24-й сесії Асамблеї держав-учасниць у Гаазі, що проходила у грудні 2025 р. [137].

У випадку Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України проблема виконання ордерів також матиме визначальне значення. Механізм, сформований у межах Ради Європи, може посилити інституційну координацію, фінансове забезпечення та співпрацю держав-учасниць, однак його ефективність щодо арешту і передачі підозрюваних залежатиме передусім від фактичної можливості держав виконати відповідні запити. Якщо підозрювані перебуватимуть на території Російської Федерації, Республіки Білорусь або іншої держави, яка не співпрацює з Трибуналом, юридичний обов'язок співпраці сам по собі не усуне практичної неможливості їх затримання. Тому ключовим викликом для Спеціального

трибуналу буде не лише нормативне закріплення юрисдикції, а й створення достатньо широкої мережі державної співпраці, здатної перетворити ордери на арешт із декларативного інструменту на реально виконуваний механізм.

Таким чином, реалізація ордерів на арешт залишається ахіллесовою п'ятою системи міжнародного кримінального правосуддя. Структурна залежність трибуналів від співробітництва держав за відсутності власного виконавчого механізму, доповнена інститутом особистого імунітету “трійки” та зовнішнім санкційним тиском, утворює сукупність правових викликів, подолання яких потребує як подальшої нормотворчості, так і консолідованої політичної волі держав-учасниць.

3.3. Проблеми виконання рішень міжнародних трибуналів та співпраці держав.

Проблеми виконання рішень міжнародних трибуналів та співпраці держав є системоутворювальними у світлі оцінки їх реальної ефективності. Якщо попередньо розглядалися проблеми виконання ордерів на арешт як початковий процесуальний щабель, то тут охоплюється ширша проблематика: виконання вироків, забезпечення співробітництва держав на всіх стадіях провадження та виклики, які можуть загрожувати легітимності правосуддя станом на теперішні роки. У цьому сенсі ефективність міжнародного кримінального правосуддя залежить не лише від розміру нормативного регламенту юрисдикції трибуналу, а й від здатності міжнародної спільноти реалізувати його рішення на практиці. Саме тому питання виконання рішень міжнародних трибуналів є не лише процесуальним, а й політико-правовим.

Нормативне регулювання співробітництва держав з міжнародними трибуналами залежить від їх правової природи. Для МКТЮ та МКТР обов'язок співробітництва мав примусовий, *erga omnes* характер. Відповідно до ст. 25 Статуту ООН, держави-члени ООН зобов'язані виконувати рішення РБ, що автоматично включало зобов'язання щодо МКТЮ та МКТР [11]. Для МКС обов'язок

співробітництва поширюється лише на держав-учасниць Римського статуту відповідно до Частини 9 Статуту (ст. 86–102), тоді як треті держави можуть залучатися лише через Резолюції РБ ООН або ad hoc угоди [40]. Це породжує суттєву нерівність у можливостях різних трибуналів забезпечити фактичне виконання своїх рішень.

На рівні МКС спостерігається тривожна тенденція до зростання кількості випадків невиконання державами своїх зобов'язань. Поряд з уже розглянутими прецедентами Монголії та Таджикистану, важливим є рішення МКС від 17 жовтня 2025 р. стосовно Італії. Палата попереднього провадження МКС I констатувала, що Італія порушила свої міжнародно-правові зобов'язання за Римським статутом, не виконавши запит Суду щодо арешту та передачі Осаама Ньєєма під час його перебування на її території. 26 січня 2026 р. Президія МКС направила рішення про невиконання Асамблеї держав-учасниць [135]. Не менш показовим є випадок Угорщини: у квітні 2025 р. вона прийняла Прем'єр-міністра Ізраїлю Нетаньягу, незважаючи на чинний ордер МКС [138]. Угорщина потім також заявила про намір вийти з Римського статуту [139]. Ці події спонукали до першого за 24 роки проведення на Асамблеї держав-учасниць окремого пленарного засідання у грудні 2025 р., присвяченого питанням невиконання. Це ще раз підтверджує раніше представлену тезу щодо відсутності примусового механізму в МКС та право вето в РБ ООН, показуючи, що така система примусу є “м'якою” та ґрунтується радше на репутаційних наслідках разом з дипломатичним тиском.

Наведені приклади демонструють, що навіть наявність формально обов'язкових договірних зобов'язань не гарантує їх виконання. Це свідчить про те, що сучасна система міжнародного кримінального правосуддя значною мірою спирається не на примусовий механізм, а на політичну готовність держав підтримувати авторитет відповідної судової інституції.

Окремою ланкою системи співробітництва є виконання вироків та відбування покарання. Як зазначалося у другому розділі, МКТЮ та МКТР врегулювали це питання через двосторонні угоди про відбування покарання. Так само це працює та застосовується МКС відповідно до ст. 103–111 Римського статуту: виконання вироків

здійснюється в державах, що подали відповідну заяву, на підставі двосторонніх угод. Це означає, що і тут примус є лише договірним, а не об'єктивним: якщо жодна держава не виявить готовності прийняти засудженого, виконання вироку стає нездійсненим. Станом на 2026 р. кілька держав уклали з МКС угоди про виконання вироків, однак кількість “донорів” пенітенціарних потужностей залишається обмеженою.

Подібна договірна модель закладена і в Статуті Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Зокрема, ст. 48 Статуту прямо передбачає можливість укладення угод та домовленостей про співробітництво як із державами-членами та асоційованими членами Керівного комітету, так і з третіми державами щодо арешту осіб, передачі доказів, виконання процесуальних дій та інших форм міжнародної правової допомоги. Крім того, ст. 49 встановлює, що виконання покарань здійснюється державами, які уклали відповідні угоди зі Спеціальним трибуналом [122]. Це свідчить про те, що виконання рішень Спецтрибуналу все одно здебільшого залежатиме від домовленостей між країнами. Проте робота через механізм ЕРА допоможе сильніше об'єднати міжнародну спільноту навколо конкретного злочину. Це може значно спростити співпрацю між державами у питаннях арешту осіб, виконання процесуальних доручень та реалізації вироків.

На прикладі конкретних трибуналів можна простежити, що ступінь реалізації рішень суттєво варіювався залежно від рівня міжнародної підтримки та геополітичного контексту. МКТЮ досяг відносно високих показників: з 161 обвинуваченого 90 осіб були засуджені, 18 виправдані, решта справ закрыта з різних підстав; передача підозрюваних забезпечувалася зокрема через механізм НАТО/SFOR/IFOR [140, 141]. МКТР мав схожі результати в частині засуджень, хоча також зіткнувся з проблемою виконання ордерів на арешт щодо осіб, які переховувались у третіх державах. Натомість МКС зіткнувся з найбільшими труднощами в частині реального виконання рішень: чимало осіб, щодо яких видано ордери на арешт, залишаються на свободі.

Практика цих трибуналів доводить, що навіть за наявності відповідних міжнародних угод ефективність співробітництва значною мірою залежить від

адаптації національного законодавства держав до механізмів міжнародного кримінального правосуддя. Показовим у цьому контексті є досвід України щодо співпраці з МКТЮ. Попри укладення угоди про виконання вироків Трибуналу, практична реалізація такого механізму ускладнювалася особливостями національного кримінально-процесуального законодавства того періоду, яке не містило достатньо чіткої процедури взаємодії з міжнародними кримінальними трибуналами.

Для гібридних трибуналів проблема виконання рішень мала трохи інший характер. У практиці Спеціального Суду по Сьєрра-Леоне було успішно виконано вирок у справі Тейлора завдяки міжнародній передачі засудженого до британської в'язниці. Надзвичайні Палати Суду Камбоджі зіткнулись з проблемою обмеженості державного виконавчого потенціалу Камбоджі та тривалою тривалістю провадження, що поставило під сумнів ефективність правосуддя в умовах природної смерті ряду обвинувачених. У справі *Auyash et al.* 2020 р. Суд виніс перший заочний вирок у системі міжнародного кримінального правосуддя, але й він залишився суто декларативним: засуджені перебувають поза досяжністю трибуналу [142].

Отже, ефективність виконання рішень залежить не лише від юридичної конструкції трибуналу, а й від ступеня міжнародної підтримки, доступності механізмів примусу та фактичної можливості держав забезпечити співробітництво.

Проблема виконання рішень має й фінансовий вимір. У 2025 р. США за адміністрації Трампа запровадили санкції проти посадових осіб МКС, що спрямовані, зокрема, на обмеження фінансових потоків Суду та ускладнення його операційної діяльності [135]. Попри те, що основний бюджет МКС формується з внесків держав-учасниць, санкційний тиск фактично перетворив фінансову стійкість Суду на питання колективного захисту від зовнішніх загроз. На 24-й сесії Асамблеї держав-учасниць у грудні 2025 р. МКС подав “фінансово консервативний запит”, зосереджений насамперед на забезпеченні стійкості інституції перед обличчям системних викликів..

Важливим питанням, що заслуговує окремого аналізу в контексті функціонування Спецтрибуналу, є забезпечення доказової бази. Злочин агресії є

“злочином керівництва”, що потребує доведення насамперед елементів планування та прийняття рішень на найвищому рівні, а отже – документальних доказів, що перебувають виключно у розпорядженні самої держави-агресора. Ст. 437 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни [143]. Однак забезпечення доказами для Спецтрибуналу – завдання безпрецедентної складності в умовах триваючого збройного конфлікту. Ряд аналітиків вказує, що попередній збір та збереження доказів українськими органами прокуратури є критично важливим для ефективного початку роботи Трибуналу.

Окремим структурним викликом є питання відсутності у РБ ООН реальної спроможності забезпечити виконання рішень МКС у зв'язку з правом вето Росії. Ця ситуація є яскравим проявом “паралічу вето” – випадку, коли постійний член Ради Безпеки ООН є самою стороною конфлікту. Відповідно, будь-яке рішення РБ ООН щодо сприяння виконанню рішень МКС або Спецтрибуналу є апріорі заблокованим [11]. Саме ця обставина робить механізм ЕРА в рамках Ради Європи особливо важливим для Спецтрибуналу та надає правову базу для широкої участі держав у виконанні рішень поза структурою РБ ООН.

Проблеми виконання рішень міжнародних трибуналів та забезпечення ефективного співробітництва держав є системно обумовленими і безпосередньо пов'язаними з двома вихідними вразливостями: відсутністю власного виконавчого апарату у трибуналів та договірним, а не об'єктивним характером зобов'язань держав. Досвід діяльності міжнародних трибуналів свідчить, що проблема виконання рішень залишається одним із найбільш уразливих елементів міжнародного кримінального правосуддя незалежно від моделі інституції. Подолання цих вразливостей є центральним завданням для розвитку міжнародного кримінального правосуддя в найближче десятиліття і особливо актуальним в умовах створення та запуску Спецтрибуналу щодо злочину агресії проти України.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що міжнародні трибунали стали закономірним наслідком глибокої трансформації міжнародного права у ХХ–ХХІ ст., в межах якої відбулося поступове зміщення акценту від виключно міждержавної відповідальності до визнання індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб за найтяжчі міжнародні злочини. У цьому контексті міжнародні трибунали сформувалися не лише як механізм кримінального переслідування, а як особлива форма захисту міжнародного правопорядку, спрямована на забезпечення міжнародного миру, безпеки та охорону фундаментальних цінностей міжнародного співтовариства. Їх правова природа має комплексний характер і поєднує договірні засади, делеговані повноваження міжнародних організацій, елементи міжнародного звичаєвого права та імперативний характер норм *jus cogens*.

Історико-правова еволюція міжнародних трибуналів засвідчила поступове ускладнення моделей міжнародного кримінального правосуддя та механізмів їх легітимації. Нюрнберзький і Токійський трибунали заклали фундамент сучасної концепції міжнародної кримінальної відповідальності, утвердивши принцип персональної відповідальності за міжнародні злочини незалежно від офіційного статусу особи чи посилення на державний наказ. Подальший розвиток міжнародних трибуналів *ad hoc*, а згодом і гібридних судових механізмів, продемонстрував поступовий перехід від надзвичайних післявоєнних моделей до більш інституціоналізованої системи міжнародної кримінальної юстиції.

Доведено, що статутні норми міжнародних трибуналів перебувають у безпосередньому взаємозв'язку з нормами *jus cogens* та загальними принципами міжнародного права. Саме імперативний характер заборони агресії, геноциду, воєнних злочинів і злочинів проти людяності формує матеріально-правову основу міжнародної кримінальної відповідальності.

Юрисдикція міжнародних трибуналів є складною багаторівневою конструкцією, яка охоплює предметну, територіальну, часову та персональну складові. Встановлено, що еволюція юрисдикційних моделей міжнародних трибуналів відображає зміну підходів міжнародного кримінального права: від широкого реагування на масові злочини до концентрованого переслідування осіб, які несуть найбільшу відповідальність за їх організацію та вчинення. При цьому предметна юрисдикція міжнародних трибуналів не є уніфікованою та формується залежно від характеру конфлікту, політико-правових умов створення трибуналу та цілей його мандата.

Дослідження співвідношення міжнародної та національної юрисдикції дозволило встановити поступову трансформацію міжнародного кримінального правосуддя від моделі примату міжнародних трибуналів до принципу комплементарності, закріпленого у Римському статуті МКС. Якщо трибунали *ad hoc* були наділені пріоритетною юрисдикцією щодо національних судів, то сучасна модель міжнародного кримінального правосуддя виходить із первинної відповідальності держав за здійснення кримінального переслідування.

Розвиток міжнародно-правових стандартів забезпечення прав обвинувачених і потерпілих засвідчив поступове формування самостійної системи міжнародних процесуальних гарантій. Встановлено, що еволюція міжнародного кримінального процесу відображає перехід від мінімально-гарантійної моделі Нюрнберзького та Токійського трибуналів до складної процесуальної конструкції МКС, яка поєднує захист прав обвинуваченого із механізмами участі потерпілих у міжнародному кримінальному провадженні.

У ході дослідження підтвердилась наявність структурної юрисдикційної прогалини МКС щодо злочину агресії. Обмеження, закладені у ст. 15 *bis* Римського статуту та Кампальських поправках 2010 р., фактично унеможливили здійснення МКС юрисдикції щодо злочину агресії у випадку збройної агресії Російської Федерації проти України. Зазначена нормативна конструкція зумовила потребу у створенні Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України як окремого механізму міжнародного кримінального правосуддя. Проведений аналіз дозволяє

кваліфікувати Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України як міжнародний судовий механізм *sui generis*, який не вписується повністю у жодну з класичних моделей міжнародного кримінального правосуддя. Його правова природа поєднує *ad hoc* характер мандата, договірну основу створення, інституційну підтримку Ради Європи та механізм *Enlarged Partial Agreement*, що забезпечує можливість широкого міжнародного залучення держав поза межами системи Ради Безпеки ООН. Така конструкція стала результатом пошуку правової моделі, здатної одночасно обійти структурний “параліч вето” у Раді Безпеки ООН, уникнути конституційних обмежень національної правової системи України та забезпечити достатній рівень міжнародної легітимності майбутнього трибуналу.

Окремого значення у межах дослідження набула проблематика імунітетів вищих посадових осіб держави, яка залишається одним із найбільш дискусійних аспектів сучасного міжнародного права. Практика міжнародних судових інституцій демонструє тенденцію до поступового обмеження функціонального імунітету щодо міжнародних злочинів, однак питання допустимості обмеження *immunity ratione personae* чинної вищої посадової “трійки” держави остаточно не вирішене ані у міжнародній судовій практиці, ані у міжнародно-правовій доктрині. У цій точці найбільш гостро проявляється фундаментальна суперечність сучасного міжнародного права між принципом суверенної рівності держав та необхідністю забезпечення невідворотності міжнародної кримінальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини.

Встановлено, що найбільш вразливим елементом міжнародного кримінального правосуддя продовжує залишатися механізм виконання рішень міжнародних трибуналів. Відсутність власного механізму примусового виконання рішень перетворює міжнародне кримінальне правосуддя на систему, критично залежну від політичної волі держав та ефективності міждержавного співробітництва. Практика невиконання ордерів МКС, складнощі реалізації рішень міжнародних трибуналів та фактичний “параліч вето” у Раді Безпеки ООН свідчать про наявність системної кризи механізмів примусу у сучасному міжнародному кримінальному правосудді. Виявлено, що договірна модель співробітництва, закладена у механізмі ЕРА

Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, потенційно створює більш консолідовану систему міжнародної підтримки у питаннях виконання рішень та правової допомоги, хоча й не усуває фундаментальної залежності міжнародної кримінальної юстиції від готовності держав виконувати взяті на себе міжнародно-правові зобов'язання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Стах Н. Міжнародні трибунали і можливість створення трибуналу щодо злочинів РФ: історичні аналогії // International Journal «Law & Society». 2025. № 12. С. 107–118. URL: [https://journals.pnu.edu.ua/index.php/law/article/view/\[ID](https://journals.pnu.edu.ua/index.php/law/article/view/[ID) статті]
2. Заросило В. О., Гаврющенко Г. В., Мельник-Лимонченко О. Р. Міжнародні воєнні трибунали та їх вплив на розвиток міжнародного кримінального права // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2025. № 4 (36). С. 12–18. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2025-4\(36\)-12-18](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2025-4(36)-12-18)
3. Невінчаний М. О. Виникнення та розвиток ідеї створення міжнародного кримінального суду як постійного органу міжнародної кримінальної юстиції // Молодий вчений. 2021. № 5 (93). С. 325–329. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/634/617>
4. Shklar J. N. Legalism: Law, Morals, and Political Trials. Cambridge : Harvard University Press, 1964. 246 p.
5. An International Bill of the Rights of Man. By H, Lauterpacht. New York: Columbia University Press; 1945. Pp. x, 230. URL: <https://www.jstor.org/stable/2193431>.
6. Kelsen H. Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law? The International Law Quarterly. 1947. Vol. 1, No. 2. P. 153–171. URL: <https://lawcat.berkeley.edu/record/51204>
7. Bassiouni M. Cherif. Crimes Against Humanity in International Criminal Law. 2nd rev. ed. The Hague: Kluwer Law International, 1999. 610 p.
8. United Nations General Assembly. Affirmation of the Principles of International Law Recognized by the Charter of the Nürnberg Tribunal: Resolution 95 (I) of 11 December 1946. URL: [https://undocs.org/en/A/RES/95\(I\)](https://undocs.org/en/A/RES/95(I))
9. International Law Commission. Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal, 1950. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_1_1950.pdf
10. Charter of the International Military Tribunal for the Far East, 1946. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf

11. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : міжнародний документ від 26.06.1945 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
12. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / Зелінська Н.А., Андрейченко С.С., Дрьоміна Волок Н.В., Коваль Д.О.; за ред. проф. Зелінської Н.А. Одеса: Фенікс, 2017. 582 с. С. 279–280
13. Резолюція Ради Безпеки ООН № 808 (1993) від 22 лют. 1993 р. щодо створення Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії // Організація Об'єднаних Націй. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_808_1993_en.pdf
14. Статут Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії : прийнятий Резолюцією Ради Безпеки ООН № 827 від 25 трав. 1993 р. // Організація Об'єднаних Націй. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_827_1993_en.pdf
15. Попко В. В. Органи міжнародного кримінального правосуддя: множинність інституційних моделей // Публічне право. 2021. № 1. С. 60–66. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2021.60>
16. Резолюція Ради Безпеки ООН № 955 (1994) від 08 листопада 1994 року. Офіційний сайт ООН. URL: [https://undocs.org/S/RES/955\(1994\)](https://undocs.org/S/RES/955(1994))
17. Комісарова Н. О. Особливості судочинства Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 10. С. 289–292. URL: https://lsej.org.ua/10_2025/67.pdf
18. Sarooshi D. The Powers of the United Nations International Criminal Tribunals. Max Planck Yearbook of United Nations Law. Vol. 2. 1998.
19. Schabas W. A. The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone. Cambridge University Press, 2006.
20. Prosecutor v. Tadić : Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction (Case No. IT-94-1-AR72), 2 October 1995. Appeals Chamber of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>
21. Гутник В. В. Міжнародні кримінальні трибунали: генеза, юрисдикція, діяльність : монографія. Львів : Галицький видавничий центр, 2018. 516 с.

22. Romano C. P. R., Nolkaemper A., Kleffner J. *Internationalized Criminal Courts and Tribunals: Sierra Leone, East Timor, Kosovo, and Cambodia*. Oxford : Oxford University Press, 2004. 530 p.
23. Резолюція 1315 (2000), прийнята Радою Безпеки на її 4186-му засіданні 14 серпня 2000 року. Офіційні звіти Ради Безпеки. URL: [https://undocs.org/S/RES/1315\(2000\)](https://undocs.org/S/RES/1315(2000))
24. Статут Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне : додаток до Угоди між Організацією Об'єднаних Націй та Урядом Сьєрра-Леоне від 16 січня 2002 р. URL: rscsl.org
25. Agreement between the United Nations and the Lebanese Republic on the establishment of a Special Tribunal for Lebanon (23 January and 6 February 2007). United Nations Treaty Series. Vol. 2461. P. 257. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/abunal/abunal_ph_e.pdf
26. Резолюція Ради Безпеки ООН 1664 (2006), прийнята на 5401-му засіданні 29 берез. 2006 р. // Організація Об'єднаних Націй. URL: [https://undocs.org/S/RES/1664\(2006\)](https://undocs.org/S/RES/1664(2006))
27. Statute of the Special Tribunal for Lebanon : attachment to the Agreement between the United Nations and the Lebanese Republic. URL: <https://www.stl-tsl.org/en/documents/legal-documents/statute-of-the-tribunal>
28. Резолюція 1244 (1999), прийнята Радою Безпеки на її 4011-му засіданні 10 червня 1999 року. Офіційні звіти Ради Безпеки. URL: [https://undocs.org/S/RES/1244\(1999\)](https://undocs.org/S/RES/1244(1999))
29. Резолюція 1272 (1999), прийнята Радою Безпеки на її 4057-му засіданні 25 жовтня 1999 року. Офіційні звіти Ради Безпеки. URL: [https://undocs.org/S/RES/1272\(1999\)](https://undocs.org/S/RES/1272(1999))
30. Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law : Report of the Study Group of the International Law Commission / Finalized by Martti Koskenniemi. 2006. A/CN.4/L.682. 256 p. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf
31. Immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction : Seventh report by Concepción Escobar Hernández, Special Rapporteur. 2019. A/CN.4/729. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_729.pdf
32. Nouwen S. M. H. Hybrid courts: The short cut to justice? *Leiden Journal of International Law*. 2006. Vol. 19, Iss. 1. P. 190–214. URL: <https://doi.org/10.18352/ulr.32>
33. Raub L. Confronting Complexity: Hybrid Courts with Imperfect Jurisdiction. *The University of Chicago Law Review*. 2009. Vol. 76, No. 3. P. 1195–1224. URL: <https://www.jstor.org/stable/20615013>

34. Schabas W. A. The UN International Criminal Tribunals: The Former Yugoslavia, Rwanda and Sierra Leone. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 711 p.
35. Stroh D. State Cooperation with the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and Rwanda. Max Planck Yearbook of United Nations Law Online. 2001. Vol. 5, Iss. 1. P. 249–283.
36. ICTY Manual on Developed Practices / International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Turin : UNICRI, 2009. 230 p. URL: https://www.icty.org/x/file/About/Reports%20and%20Publications/ICTY_Manual_on_Developed_Practices.pdf
37. Report of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. UN Doc. A/53/219. 1998. URL: <https://undocs.org/A/53/219>
38. П'ята річна доповідь Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року : Документ ООН A/53/219–S/1998/737 від 10 серп. 1998 р. URL: https://www.icty.org/x/file/About/Reports%20and%20Publications/AnnualReports/annual_report_1998_en.pdf
39. Міжнародний кримінальний суд: розуміння МКС. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf>
40. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Статут; Міжнародні суди від 17.07.1998 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588
41. Schabas W. A. The International Criminal Court. The International Law Observer. 2010. Nov. 3. URL: <https://internationallawobserver.eu/schabas-icc-commentary>.
42. Березняк В. Щодо особливостей юрисдикції Міжнародного кримінального суду: аналіз окремих положень Римського статуту. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 1. С. 155–160. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-1-155-160. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10106/1/24.pdf>

43. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція, міжнародний документ, заява ООН від 23.05.1969 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
44. Ігошин М. М., Усатюк І. І. Проблема категоризації гібридних трибуналів за правовою основою їх функціонування. *Право і суспільство*. 2025. № 2. С. 427–434. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.58>. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/2_2025/60.pdf
45. Ochs S. L. A Framework for Synergy: Synthesizing the Relationship Between the International Criminal Court and Hybrid Tribunals. *Berkeley Journal of International Law*. 2024. Vol. 42, № 1. P. 92–129. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4384582
46. Базов О. В. Правові засади контамінованої моделі міжнародного кримінального правосуддя. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. Т. 22, № 2. С. 64–73. URL: <https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1467/1464>
47. Carroll, Caitlin E., "Hybrid Tribunals are the Most Effective Structure for Adjudicating International Crimes Occurring Within a Domestic State" (2013). *Law School Student Scholarship*. 90. https://scholarship.shu.edu/student_scholarship/90
48. Базов О. В. Правові та інституційні засади Спеціального суду по Сьєрра-Леоне / О. В. Базов. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 4. С. 6-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2020_4_3.
49. Letter dated 6 March 2002 from the Secretary-General addressed to the President of the Security Council : Report of the Planning Mission on the Establishment of the Special Court for Sierra Leone. UN Security Council. 8 March 2002. UN Doc. S/2002/246. URL: <https://docs.un.org/en/S/2002/246>
50. Wetzel J. E., Mitri Y. The Special Tribunal for Lebanon: A Court “Off the Shelf” for a Divided Country. *The Law & Practice of International Courts and Tribunals*. 2008. Vol. 7, № 1. P. 81–114. DOI: <https://doi.org/10.1163/157180308X311110>
51. Базов О. В. Спеціальний трибунал по Лівану: правові та інституційні засади діяльності / О. В. Базов. *Юридична Україна*. 2020. № 7. С. 48-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2020_7_8.
52. Resolution 1757 (2007) adopted by the Security Council at its 5685th meeting, on 30 May 2007. United Nations Security Council. 30 May 2007. UN Doc. S/RES/1757(2007). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/600560>

53. Odoni M. The Establishment of the Special Tribunal for Lebanon and Domestic Jurisdiction. *Hague Justice Journal*. 2009. Vol. 4, № 3. P. 171–196. DOI: <https://doi.org/10.5553/hjj/187742022009004003002>
54. Jurdi N. N. The Subject-Matter Jurisdiction of the Special Tribunal for Lebanon. *Journal of International Criminal Justice*. 2007. Vol. 5, № 5. P. 1125–1138. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqm071>
55. Кондро М. В. Практика сучасних міжнародних трибуналів притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за вчинення міжнародних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 612–616. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/142> . URL: https://www.lsej.org.ua/6_2023/142.pdf
56. Christensen M. J., Fournet C., Kjeldgaard-Pedersen A., Matwijkiw A., Matwijkiw B. The Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia: Politics and Ethics in Victim Recognition and Rape Prosecution. *Global Community Yearbook of International Law and Jurisprudence*. 2020. Vol. 19. P. 261–288. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780197513552.003.0013>
57. Williams S. Public International Law. *International and Comparative Law Quarterly*. 2004. Vol. 53, № 1. P. 227–245. DOI: <https://doi.org/10.1093/iclq/53.1.227>
58. Dospinoiu I.-C. Jurisdiction of Hybrid Courts in the Light of International Criminal Law. The Case of Cambodia and Sierra Leone (Part I). *Studii Juridice Universitare*. 2023. № 1. P. 118–125. DOI: <https://doi.org/10.54481/sju.2023.1.10>
59. Sarygin S. Internal Rules of the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia (ECCC): Setting an Example of the Rule of Law by Breaking the Law? *Journal of Law and Conflict Resolution*. 2011. Vol. 3, № 2. P. 20–42. URL: <https://academicjournals.org/journal/JLCR/article-stat/22343BF7668>
60. Базов О. В. Розвиток правових та інституційних засад діяльності Спеціалізованих судових палат і Спеціалізованої прокуратури по Косово / О. В. Базов. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2021. № 5. С. 6-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2021_5_3.
61. Citroni G. The Specialist Chambers of Kosovo: The Applicable Law and the Special Challenges Related to the Crime of Enforced Disappearance. *Journal of International Criminal Justice*. 2016. Vol. 14, № 1. P. 123–143. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqv084>

62. Law No. 05/L-053 on Specialist Chambers and Specialist Prosecutor's Office. Assembly of the Republic of Kosovo. URL: https://www.scp-ks.org/sites/default/files/public/05-l-053_a.pdf
63. Matusiak-Frącczak M. Jus Cogens Revisited. Review of European and Comparative Law. 2016. Vol. 26–27, № 34. P. 55–64. DOI: <https://doi.org/10.31743/recl.4978>
64. 17. Peremptory norms of general international law (jus cogens). Texts of the draft conclusions and Annex adopted by the Drafting Committee on second reading. Identification and legal consequences of peremptory norms of general international law (jus cogens). International Law Commission Seventy-third session Geneva, 18 April–3 June and 4 July–5 August 2022. A/CN.4/L.967. International Law Commission. URL: <https://surl.li/thypdm>
65. Перепьолкін С. М. Перелік імперативних норм загального міжнародного права (jus cogens): теорія та практика. Правова позиція. 2025. № 2 (47). С. 73–78. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-2.13> URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2025/2/2_2025.pdf#page=73
66. Furundzija - Judgement. URL: <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/>
67. Kupreskic et al. - Judgement. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/>
68. Іліка М. І. Застосування загальних принципів права міжнародними кримінальними судами і трибуналами : дис. ... д-ра філософії : 293 «Міжнародне право». Львів, 2023. 246 с.
69. Грушко М. В., Мануїлова К. В., Федорова Т. С. Роль та місце інституту юрисдикції в міжнародному праві. Академічні візії. 2023. № 21. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/521/477>
70. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Н. В. Дрьоміна; кер. роботи М. Ю. Черкес; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2006. – 246 с.
71. Касинюк О. В. Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 «Міжнародне право» / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 223 с.
72. Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. September 2009. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf

73. Дрьоміна-Волок Н. В. Принцип «*nullum crimen sine lege*» в контексті діяльності сучасних міжнародних кримінальних трибуналів *ad hoc*. Актуальні проблеми держави і права. 2007. Вип. 32. С. 266–270. URL: <https://www.apdp.in.ua/v32/54.pdf>
74. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda. United Nations Audiovisual Library of International Law. 2007. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_r_ef.pdf
75. Statute of the Special Court for Sierra Leone. UN Security Council. 16 January 2002. URL: <https://www.refworld.org/legal/constinstr/unsc/2002/43606>
76. Charter of the International Military Tribunal. The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy / Yale Law School, Lillian Goldman Law Library. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>
77. Charter of the International Military Tribunal for the Far East. 19 January 1946. Treaties and International Agreements / University of Oslo, Faculty of Law. URL: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.html>
78. Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. 2003. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_1503_2003_en.pdf
79. Bigi G. Political and Military Leaders' Criminal Responsibility before International Criminal Courts and Tribunals // *International Criminal Procedure* / ed. by G. Boas, J. L. Bischoff, N. L. Reid. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. P. 629–639.
80. Kerr R. Peace through Justice? The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *Southeast European and Black Sea Studies*. 2007. Vol. 7, № 3. P. 373–385. DOI: <https://doi.org/10.1080/14683850701565973>
81. Karadžić, Radovan. "Suggested reading: FENRICK William, "The Development of the Law of Armed Conflict through the Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia",." (2019).
82. Key Figures of Cases. United Nations International Criminal Tribunal for Rwanda. International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. Last update: October 2019. URL: <https://unictr.irmct.org/en/cases/key-figures-cases>
83. Комісарова Н. О. Особливості судочинства Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 10. С. 289–292. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-10/65>. URL: https://lsey.org.ua/10_2025/67.pdf

84. Charles Chernor Jalloh, Prosecuting Those Bearing 'Greatest Responsibility': The Lessons of the Special Court for Sierra Leone, 96 Marq. L. Rev. 863 (2013).
85. International Criminal Law — Accessory Liability — Special Court for Sierra Leone Rejects “Specific Direction” Requirement for Aiding and Abetting Violations of International Law. Harvard Law Review. 2014. Vol. 127. P. 1847–1854. C
86. Prosecutor v. Charles Ghankay Taylor : Judgement Summary. Trial Chamber II, Special Court for Sierra Leone. 26 April 2012. Case No. SCSL-03-1-T. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/scsl/2012/85716>
87. The Princeton Principles on Universal Jurisdiction. Princeton University Program in Law and Public Affairs, 2001. 57 p. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2001/01/Princeton-Principles-Universal-Jurisdiction-report-2001-eng.pdf>
88. Universal Jurisdiction over War Crimes. International Committee of the Red Cross. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/universal-jurisdiction-icrc-eng.pdf
89. Попко В. В. Принцип комплементарності у міжнародному кримінальному праві. Актуальні проблеми держави і права. 2019. Вип. 83. С. 164–174. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5899ffe7-0f02-4eba-82ed-35a98c0a4635/content>
90. Brown B. S. Primacy or Complementarity: Reconciling the Jurisdiction of National Courts and International Criminal Tribunals. Yale Journal of International Law. 1998. Vol. 23, № 2. P. 383–436. URL: https://scholarship.kentlaw.iit.edu/fac_schol/143
91. Provisional verbatim record of the 3217th meeting, held at Headquarters, New York, on Tuesday, 25 May 1993. United Nations Security Council. 25 May 1993. UN Doc. S/PV.3217. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/169089>
92. Rules of Procedure and Evidence : IT/32/Rev. 50. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. The Hague, 8 July 2015. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf
93. Andersen H. Hybrid Courts and Multilevel Rules of Law: Some Overall Considerations, Challenges and Opportunities. International Journal of Criminology and Sociology. 2017. Vol. 6. P. 117–126. DOI: <https://doi.org/10.6000/1929-4409.2017.06.12>

94. Boas, G., James L. Bischoff, Natalie L. Reid, and B. Taylor. "International Criminal Procedure: Procedures related to primacy and complementarity." (2011). <https://doi.org/10.1017/cbo9780511760563.004>.
95. Україна приєдналася до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Любарський районний суд Житомирської області. 23 січня 2025. URL: <https://lb.zt.court.gov.ua/sud0613/pres-centr/nowunu/1742411/>
96. Situation in Ukraine. International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>
97. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт; ООН від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043
98. Загальна декларація прав людини. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Tex
99. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
100. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law : Resolution adopted by the General Assembly on 16 December 2005. United Nations General Assembly. 21 March 2006. UN Doc. A/RES/60/147. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-08/N0549642.pdf>
101. Fairness to Victims in Proceedings Before the ICC: Lessons from the Inter-American Court of HR. Human Rights in Context. 2022. URL: <https://www.humanrightsincontext.be/post/fairness-to-victims-in-proceedings-before-the-icc-lessons-from-the-inter-american-court-of-hr>
102. Stewart J. Fair Trial Rights under the Rome Statute from a Prosecution Perspective. UNICTR/IRMCT, 2014. URL: <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/publications/compendium-documents/i-fair-trial-rights-rome-statute-prosecution-perspective-stewart.pdf>
103. Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo : Decision on the consequences of non-disclosure of exculpatory materials covered by Article 54(3)(e) agreements and the application to stay the prosecution of the accused. ICC Trial Chamber I. 13 June 2008. Case No.

ICC-01/04-01/06. Document No. ICC-01/04-01/06-1401. URL:
<https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/06-1401>

104. Prosecutor v. William Samoei Ruto and Joshua Arap Sang : Judgment on the appeal of the Prosecutor against the decision of Trial Chamber V(a) of 18 June 2013 entitled “Decision on Mr Ruto’s Request for Excusal from Continuous Presence at Trial”. ICC Appeals Chamber. 25 October 2013. Case No. ICC-01/09-01/11 OA 5. Document No. ICC-01/09-01/11-1066. URL:
<https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/09-01/11-1066>

105. Jiang T. The Gap between the International Criminal Court and Victims. Laws. Basel : MDPI, 2023. Vol. 12, № 4. Article 72. DOI: <https://doi.org/10.3390/laws12040072>

106. Rules of Procedure and Evidence. International Criminal Court. URL:
<https://www.icc-cpi.int/publications/core-legal-texts/rules-procedure-and-evidence>

107. ICC Appeals Chamber. Amended Order for Reparations. 3 March 2015. URL:
<https://www.icc-cpi.int/news/lubanga-case-trial-chamber-i-issues-first-icc-decision-reparations-victims>

108. Prosecutor v. Germain Katanga : Judgment pursuant to article 74 of the Statute. ICC Trial Chamber II. 7 March 2014. Case No. ICC-01/04-01/07. Document No. ICC-01/04-01/07-3436-tENG. URL:
<https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-01/07-3436-teng>

109. Prosecutor v. Bosco Ntaganda : Judgment. ICC Trial Chamber VI. 8 July 2019. Case No. ICC-01/04-02/06. Document No. ICC-01/04-02/06-2359. URL:
<https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-02/06-2359>

110. Prosecutor v. Bosco Ntaganda : Sentencing judgment. ICC Trial Chamber VI. 7 November 2019. Case No. ICC-01/04-02/06. Document No. ICC-01/04-02/06-2442. URL:
<https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-02/06-2442>

111. Prosecutor v. Bosco Ntaganda : Reparations Order. ICC Trial Chamber VI. 8 March 2021. Case No. ICC-01/04-02/06. Document No. ICC-01/04-02/06-2659. URL:
<https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-02/06-2659>

112. Dannenbaum T. Between Reparations and Repair. Chicago Journal of International Law. 2020. URL:
<https://cjl.uchicago.edu/print-archive/between-reparations-and-repair-assessing-work-icc-trust-fund-victims-under-its>

113. Robinson D. Reparations for Victims at the ICC: A New Way Forward? Queen's University Belfast, 2017. URL: https://pureadmin.qub.ac.uk/ws/files/122380978/Reparations_for_Victims_at_the_International_Criminal_Court.pdf

114. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 р. URL: [https://undocs.org/A/RES/3314\(XXIX\)](https://undocs.org/A/RES/3314(XXIX))

115. Резолюція Конференції з огляду Римського статуту RC/Res.6 від 11 червня 2010 р. про злочин агресії (Кампальські поправки). Офіційний сайт МКС. URL: https://asp.icccpi.int/sites/asp/files/asp_docs/RC2010/WGCA_1-ENG.pdf

116. Коаліція держав зі створення Спеціального трибуналу. Міністерська заява, Львів, 9 травня 2025 р. // Офіційний сайт МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyirf/specialnij-tribunal-shchodo-zlochynu-agresiyi-proti-ukrayini>

117. Agreement between the Council of Europe and Ukraine on the Establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine, signed 25 June 2025. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/special-tribunal-ukraine>

118. Yale Journal of International Law. A Special Tribunal for the Crime of Aggression Against Ukraine: Origins, Debates, and Implications. 7 February 2026. URL: <https://yjil.yale.edu/posts/2026-02-07-a-special-tribunal-for-the-crime-of-aggression-againstukraine-origins-debates-and>

119. Nuridzhanian G. The newly established Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine: jurisdiction, immunities and due process. SSRN. 17 July 2025. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.5359650>

120. Siegle A. An Ad Hoc Response to the ICC's Accountability Gap: The Special Tribunal for the Crime of Aggression Against Ukraine. Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2026. URL: <https://www.toaep.org/pbs-pdf/205-siegle/>

121. Council of Europe. Frequently Asked Questions — Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. Updated 24 January 2026. URL: <https://www.coe.int/en/web/special-tribunal-ukraine/frequently-asked-questions>

122. The Agreement between the Council of Europe and Ukraine on the Establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression Against Ukraine and the Statute //

International Legal Materials. Cambridge University Press, 2026. Vol. 65. Issue 2. P. 230–261. DOI: <https://doi.org/10.1017/ilm.2026.10149>

123. Угода між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Статут Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-25

124. Problematic to even discuss it: Why peace deal can't give amnesty for war crimes. The Kyiv Independent. URL: <https://kyivindependent.com/problematic-to-even-discuss-it-why-peace-deal-cant-give-amnesty-for-war-crimes/>

125. Quéniwet N. The Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine and Immunities. Opinio Juris. 24 March 2026. URL: <http://opiniojuris.org/2026/03/24/the-specialtribunal-for-the-crime-of-aggression-against-ukraine-and-immunities>

126. Council of Europe. Special Tribunal Advance Team (STAT). URL: <https://www.coe.int/en/web/special-tribunal-ukraine>

127. Спецтрибунал щодо злочинів Росії проти України почне роботу у 2026 році. Hromadske. 6 травня 2025. URL: <https://hromadske.ua/kryminal/244244-spetstrybunalschodo-zlochyniv-rosiyi-proty-ukrayiny-pochne-robotu-u-2026-rotsi>

128. Мельниченко В. С. Межі дії імунітету посадових осіб держави від юрисдикції міжнародних та іноземних судових інституцій. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2025. Вип. 90, ч. 5. С. 217–222. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.26> URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/28-4.pdf>

129. Case Concerning the Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium) : Judgment. International Court of Justice. 14 February 2002. I.C.J. Reports 2002. P. 3. URL: <https://www.icj-cij.org/case/121>

130. Situation in Ukraine : Decision on the Issuance of Arrest Warrants in the situation in Ukraine. ICC Pre-Trial Chamber II. 17 March 2023. Case No. ICC-01/22. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>

131. The Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir : Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir. ICC Pre-Trial Chamber I. 4 March 2009. Case No. ICC-02/05-01/09. Document No. ICC-02/05-01/09-1. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-02/05-01/09->

132. Монголія не виконала своїх міжнародних зобов'язань, відмовившись арештувати Путіна – МКС. *ZMINA*. 24 жовтня 2024. URL: <https://zmina.info/news/mongoliya-ne-vykonala-svoyi-mizhnarodni-zobovyazannya-vidmovyvshys-areshtuvaty-putina-mks/>

133. Tajikistan: Arrest Putin. *Human Rights Watch*. 8 October 2025. URL: <https://www.hrw.org/news/2025/10/08/tajikistan-arrest-putin>

134. Heller K. J., Milanovic M. Building a Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine. *EJIL: Talk!* 25 July 2025. URL: <https://www.ejiltalk.org/building-a-special-tribunal-for-the-crime-of-aggression-against-ukraine/>

135. Stepansky J. US sanctions more ICC judges, citing ruling on Israeli war crime probe. *Al Jazeera*. 18 December 2025. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2025/12/18/us-sanctions-more-icc-judges-citing-ruling-on-israeli-war-crime-probe>

136. Global: Assembly of States Parties must oppose, not appease, US sanctions on the ICC. *Amnesty International*. 1 December 2025. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2025/12/assembly-states-parties-must-oppose-us-sanctions-icc/>

137. Balmer C. ICC seeks answers after Italy frees Libyan war crimes suspect. *Reuters*. 22 January 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/senior-libyan-policeman-given-heros-welcome-after-surprise-italy-release-2025-01-22/>

138. Referral by the Presidency of the International Criminal Court of Pre-Trial Chamber I's finding under article 87(7) of the Rome Statute to the Assembly of States Parties. *Assembly of States Parties to the Rome Statute*. 28 July 2025. URL: <https://asp.icc-cpi.int/press-releases/PR-20250725>

139. Tasch B., Holligan A. Hungary withdraws from International Criminal Court during Netanyahu visit. *BBC News*. 3 April 2025. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/c807lm2003zo>

140. Key Figures of the Cases. United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. Updated: September 2023. URL: <https://www.icty.org/en/cases/key-figures-cases>

141. Achievements. United Nations International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. URL: <https://www.icty.org/en/about/tribunal/achievements>

142. The Prosecutor v. Salim Jamil Ayyash, Hassan Habib Merhi, Hussein Hassan Oneissi and Assad Hassan Sabra : Judgment. Special Tribunal for Lebanon, Trial Chamber. 18 August 2020. Case No. STL-11-01/T/TC. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/gcoqu8/>

143. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

144. Бурма С. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: нові межі міжнародного правосуддя / С. Бурма // Ерліхівський журнал. – 2025. – Вип. 14. – С. 11–20. – DOI: 10.32782/ehrlichsjournal -2025-14.02.

145. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20>.

146. Щодо набрання чинності міжнародними договорами : лист МЗС України. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v7225321-24>

147. View of Special International Tribunal on the investigation of the russian aggression against Ukraine: legal analysis, international jurisdiction and challenges. Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs. URL: <https://visnyk.univd.edu.ua/index.php/VNUAF/article/view/554/562>

148. Vienna Convention on Diplomatic Relations, 1961. Done at Vienna on 18 April 1961. Entered into force on 24 April 1964. United Nations Treaty Series. Vol. 500. P. 95. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_1_1961.pdf

149. . Convention on Special Missions, 1969. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 8 December 1969. Entered into force on 21 June 1985. United Nations Treaty Series. Vol. 1400. P. 231. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_3_1969.pdf

150. Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons, including Diplomatic Agents, New York, 14 December 1973. United Nations Treaty Collection. Treaty Summary. URL: <https://treaties.un.org/doc/db/Terrorism/summary-18-7.pdf>

151. International Law Commission. Immunity of State officials from foreign criminal jurisdiction. In: Report of the International Law Commission on the work of its seventy-third session, 18 April–3 June and 4 July–5 August 2022. UN Doc. A/77/10. Chapter VI. P. 188–286. URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2022/english/chp6.pdf>

152. Special Proclamation: Establishment of an International Military Tribunal for the Far East, 19 January 1946 / Supreme Commander for the Allied Powers. URL: <https://open.library.ubc.ca/media/stream/pdf/davidconde/1.0126406/1>

153. The Tokyo Judgment: The International Military Tribunal for the Far East (I.M.T.F.E.), 29 April 1946–12 November 1948 / ed. by B. V. A. Röling, C. F. Rüter. Amsterdam : APA-University Press Amsterdam, 1977. Vols. 1–2. ISBN: 9060420403. URL: <https://libraries.ilpd.ac.rw/cgi-bin/koha/opac-ISBDdetail.pl?biblionumber=1391>

